

Stichting

Utrecht Orgelland

*Langs Utrechtse orgels
1479 - begin 1800*

DOOR

PETER VAN DIJK
ROGÉR VAN DIJK
LYDIA LANSINK

VAN GOTIEK TOT EMPIRE

De auteurs

P.R. (Peter) van Dijk studeerde orgel, clavecimbel, kerkmuziek en muziekwetenschap in Utrecht en Amsterdam. Hij is verbonden aan de Protestantse Gemeente Utrecht als orgeladviseur. Voorts is hij werkzaam als orgeladviseur voor de Commissie orgelzaken van de Protestantse Kerk Nederland en is mede-oprichter en voorzitter van het College van Orgeladviseurs Nederland.

Hij verzorgde vele radio-, LP- en/of CD-opnames, in binnen- en buitenland. De door hem geproduceerde CD-box met het complete oeuvre voor toetsinstrumenten van Sweelinck, waaraan hij ook als speler meewerkte, ontving diverse onderscheidingen waaronder een Edison. Op zijn naam staan vele artikelen en enkele boeken over onderwerpen uit de orgelbouw, de orgelhistorie en de

uitvoeringspraktijk. Peter van Dijk was tevens één van de redacteurs van Het Historisch Orgel in Nederland.

R.A.J. (Rogér) van Dijk studeerde muziekwetenschap aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Van 1997 tot 2009 maakte hij deel uit van de redactie van Het Orgel, het tijdschrift van de Koninklijke Nederlandse Organistenvereniging. Verder was hij van 1998 tot 2010 werkzaam bij het Nationaal Instituut voor de Orgelkunst. Daarnaast publiceerde hij in de reeks van de Stichting Nederlandse Orgelmonografieën ondermeer over het koororgel van de Grote- of Sint-Laurenskerk te Alkmaar, de orgels van de Nieuwe Kerk te Amsterdam en het Peter Gerritsz-orgel van de Nicolaikerk te Utrecht. Sinds 2000 is hij als orgeladviseur werkzaam voor

de Katholieke Kloeken- en Orgelraad (KKOR). In die hoedanigheid is hij betrokken bij diverse overplaatsingen, restauraties en reconstructies van orgels.

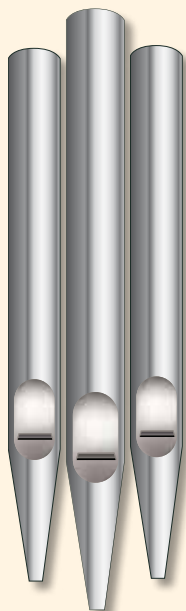
L. (Lydia) Lansink is kroonlid geweest van de Raad voor Cultuur en voorzitter van de commissie Monumenten en Archeologie. Tot 2011 was zij als docent architectuur en cultuurhistorie verbonden aan het Instituut voor Gebouwde Omgeving van de Hogeschool Utrecht. Lydia Lansink is voorzitter van de Stichting Vondelkerk te Amsterdam. Ook heeft zij tijdens haar studie aan de Universiteit van Amsterdam gepubliceerd over het Amsterdamse Concertgebouw en zijn architect Dolf van Gendt.

Inhoud

Voorwoord	3
De periode 1479 - 1700	4
Intermezzo: van Gotiek tot Empire	11
De 18e eeuw	15
Kerkorgels van de familie Bätz (tot 1820)	15
Bätz-orgelfronten in de provincie Utrecht	17
De orgelmakers Meere	24
Overige in Utrecht aanwezige Nederlandse orgels in de periode 1700-1810	27
Orgelfronten van buitenlandse komaf	30
18e eeuwse huisorgels	35

Het positief in Overlangbroek	35
In Amsterdam gebouwde kabinetorgels	36
Kabinetorgels van H.H. Hess	38
Een in Rotterdam gebouwd kabinetorgel	40
Een bureau-orgel en een secretaire-orgel van Strumphler	40
Twee huisorgels van Gideon Thomas Bätz	41
Toegift	43
Literatuur	46
Verantwoording foto's / Copyright	46
Overzicht foto's	47

Voorwoord

Langs Utrechtse orgels is de derde brochure in een serie 'Orgelfronten in de provincie Utrecht'. Het thema van de beide voorafgaande brochures was de 19e eeuw en dan met name de tweede helft waarin ook in de orgelbouw de neostijlen zo'n belangrijke rol spelen*.

De voorliggende brochure begint vijf eeuwen eerder als de gotiek nog hoogtij viert en eindigt rond 1800 de tijd dat de Lodewijk XVI-stijl overgaat in het Empire. De auteurs van de brochure - Lydia Lansink, Peter van Dijk en Rog er van Dijk - begeleiden de lezer op een boeiende ontdekkingsstocht door het Utrechts Orgellandschap en een periode dat Utrecht een belangrijk centrum was van orgelbouwkunst.

Het eerste deel beschrijft de orgels uit de periode 1479 - 1700. Na een intermezzo over de verschillende bouwstijlen van gotiek tot empire volgt een beschrijving van de orgels in de 18e eeuw.

Een woord van dank aan de auteurs voor de samenstelling van deze informatieve en goed leesbare brochure is hier op z'n plaats.

Het is de wens van het bestuur van de Stichting Utrecht Orgelland dat deze brochure de lezer uitnodigt tot het bekijken en het beluisteren van deze fraaie monumentale orgels binnen onze provincie.

De uitgave is mogelijk gemaakt door financiële bijdragen van het kfHeinfonds, het Prins Bernhard Cultuurfonds, de Leenheren van het Sticht, het Provinciaal Utrechts Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen en Lisman en Lisman, bouw en vastgoed.

Bestuur Stichting Utrecht Orgelland

* *De orgelsmaak in de 19e eeuw (september 2010)
en Orgelfronten in de provincie Utrecht, 1850 -1914 (juli 2011)*

De periode 1479 tot 1700

door Rogér van Dijk

1 Voormalig orgel Nicolaïkerk, Utrecht (RCE)
hoofdwerk laat gotisch, rugwerk renaissance

Hoewel het orgel thans niet meer in de provincie aanwezig is mag het oude orgel van de Nicolaïkerk (1479) niet ontbreken in een brochure over de Utrechtse orgels van de 15e tot en met de 18e eeuw (afb 1). Dit instrument is het oudste bewaard gebleven orgel van ons land. Het werd in eerste aanleg gebouwd door Peter Gerritsz († 1481) die als grondlegger van de zogenaamde 'Utrechtse school' kan worden beschouwd. Hij en zijn opvolgers bepaalden in de late 15e en 16e eeuw in belangrijke mate het gezicht van de Nederlandse orgelbouw.

Detail rugwerk
voormalig orgel
Nicolaïkerk,
Utrecht (RCE)

Klavieren en
pedaal voormalig
orgel Nicolaïkerk,
Utrecht (RCE)

Peter Gerritsz vestigde zich vóór 1458 in Utrecht en werkte vanaf dat moment in (vrijwel) alle kerken van de stad. Hij vervaardigde in 1469-73 twee nieuwe instrumenten voor de Buurkerk en in 1471-73 een grotendeels nieuw orgel voor de Pieterskerk (afb 2). Voor de Nicolaïkerk leverde

2 Pieter Saenredam: interieur Pieterskerk, Utrecht

hij behalve het grote orgel ook nog een kleiner instrument voor de Onze-Lieve-Vrouwebroederschap. Zijn zoon en opvolger Gerrit Petersz († 1527) werd vooral bekend door het nieuwe orgel van de Mariakerk (voltooid in 1484). Aan het begin van de 16e eeuw raakte hij als orgelmaker echter op de achtergrond. De hoofdkas van het instrument dat hij in de jaren 1504-1509 voor de Utrechtse Jacobikerk bouwde bleef bewaard en geldt als een van de weinige overblijfselen van zijn werk (zie pag. 6). Zijn zoon, Cornelis Gerritsz († 1559), gaf de Utrechtse school een nieuwe belangrijke impuls. Hij leverde onder andere nieuwe orgels voor de Geerteker (1537) en de Grote Kerk van Amersfoort (1552). Daarnaast renoveerde hij een aantal belangrijke orgels in de stad Utrecht waaronder dat van de Nicolaïkerk. Dit orgel werd door hem van een nieuw rugpositief voorzien. Zeer waarschijnlijk wijzigde hij bij deze gelegenheid ook het vlakke middenveld van de oude hoofdkas in een grote spitse toren hetgeen aanpassing (of vernieuwing) van de luiken noodzakelijk maakte.

Tijdens de Beeldenstorm van 1566 liepen vooral de orgels in de parochiekerken aanzienlijke schade op. Deze werd veelal hersteld door Peter Jansz De Swart en Jan Jacobsz van Lin die de orgelmakerij van Cornelis Gerritsz hadden voortgezet. Ze zijn vooral bekend geworden door de bouw van een nieuw orgel voor de Dom in Utrecht (1569/71), waarvan pijpwerk bewaard bleef in het huidige instrument. Daarnaast renoveerden zij in 1575/76 ook het orgel van de Nicolaïkerk. Enkele jaren later kwamen alle Utrechtse kerken in protestantse handen. Deze overgang, die overigens niet zonder slag of stoot verliep, leidde ertoe dat verschillende orgels beschadigd raakten of zelfs helemaal gesloopt werden. Het grote orgel van de Nicolaïkerk is daarna hersteld met gebruikmaking van materiaal uit de beide afgebroken kleine orgels van deze kerk.

Vanaf het tweede kwart van de 17e eeuw waren er gedurende lange tijd geen belangrijke orgelmakers meer in de stad Utrecht gevestigd. Het waren de orgelmakers Van Hagerbeer, in eerste instantie werkend vanuit Amersfoort, die gedurende de daaropvolgende decennia de toon in de orgelbouw zetten. Hun werk had vooral betrekking op renovatie van reeds bestaande instrumenten en het accent lag daarbij zeker niet op de provincie Utrecht.

In de tweede helft van de 17e eeuw verdween een groot aantal instrumenten uit de stad. Dat begon in 1657 met de afbraak van het orgel van de Geerteker, het orgel van de Janskerk en het kleine orgel van de Jacobikerk. De verwoestende orkaan van 1 augustus 1674 betekende het einde van het orgel in de Pieterskerk en kort daarna werden ook de orgels van de zwaar beschadigde Buurkerk en de Mariakerk buiten gebruik gesteld en (uiteindelijk) gesloopt. De balgen van het laatstgenoemde instrument kregen vervolgens een nieuwe bestemming in het orgel van de Nicolaïkerk. Het mag duidelijk zijn dat dit 'klimaat' niet bevorderlijk was voor de orgelbouwactiviteiten in de stad. Deze stonden vanaf de tweede helft van de 17e eeuw dan ook op een zeer laag pitje. Wel trachtte men met beperkte financiële middelen de nog aanwezige orgels bespeelbaar te houden. Deze zuinigheid leidde er uiteindelijk toe dat het oude orgel van de Nicolaïkerk tot op heden grotendeels behouden is gebleven. Het is in 1885 gedemonteerd

en vervolgens overgebracht naar het Rijksmuseum in Amsterdam. De orgelkassen zijn in 1952 - in bruikleen - aan de Koorkerk in Middelburg gegeven; het binnenwerk bleef echter opgeslagen. In de loop der jaren zijn de luiken van het orgel (helaas) verloren gegaan, evenals de oorspronkelijke polychromie van de kas. Van de in 1563 aangebrachte panelen van de galerij zijn er vier bewaard gebleven, oorspronkelijk waren dit er zes. In 2011 is van de oudste bouwfase van dit orgel een studiekopie gemaakt die korte tijd in de Nicolaïkerk stond opgesteld en daarna naar het Orgelpark in Amsterdam verhuisde. Wellicht dat het oude orgel van de Nicolaïkerk ooit naar Utrecht terugkeert?

3 *Jacobikerker, Utrecht*

Ook de geschiedenis van het orgel in de Jacobikerker is welhaast een staalkaart van de Utrechtse orgelbouw van de vroege 16e tot en met de 20e eeuw (afb 3). Het instrument is in eerste aanleg in 1509 voltooid door Gerrit Petersz. Nadat het tijdens de reformatie was beschadigd, is het orgel

omstreeks 1587 hersteld met gebruikmaking van pijpen uit het orgel van de gesloten St.-Paulusabdij. Dirk Petersz de Swart en Jacob Jansz van Lin voerden in 1610 omvangrijke herstelwerkzaamheden uit. Daarbij werd het rugpositief van nieuwe luiken voorzien, beschilderd door Roelof van Zyl. Na diverse veranderingen door onder andere Godert van Pisa en Willem van Limborgh bouwde Rudolph Garrels in 1742 met gebruikmaking van het pijpwerk een grotendeels nieuw instrument in de bestaande kassen. Abraham Meere wijzigde in 1807 het front en verving in 1823 het bestaande rugpositief door een nieuw; de ornamentiek van de Hoofdkas werd hieraan aangepast. In 1978 voltooide de firma Gebr. Van Vulpen een restauratie naar de toestand van 1750 met behoud van het Rugpositief uit 1823.

In grote lijnen gaat de vorm van de hoofdkas nog terug naar de toestand van 1509. Ook de gedraaide stijlen (afb 4) aan weerszijden van de torens maken nog deel uit van deze oudste bouwphase evenals de consoles onder de torens. In 1823 is de hoofdkas gewijzigd en 'aangekleed' als klassiek tempelfront. Ook de vazen, de draperieën en het overige snijwerk dateren uit deze periode. De vormgeving van het rugpositief is karakteristiek voor het werk van Abraham Meere. Op de middentoren is een muziekinstrumententrofee aangebracht. Op de zijtorens figuren met zegepalmen en bazuïnen. In de vleugelstukken zijn eveneens muziekinstrumenten verwerkt. De linnen beschilderingen van de luiken zijn in 1823 afgenomen en

4 *Detail Jacobikerker, Utrecht*

vervolgens versneden en ingelijst. Ze bevinden zich thans in het Centraal Museum in Utrecht. (afb 5 en 6)

5-6 *Delen van orgelluiken Jacobikerk, Utrecht (CMU)*
Roelof van Zyl: David met harp resp. luitspelende vrouww.

Voor de in 1874 voltooide nieuwe St.-Nicolaaskerk van Jutphaas bouwde de firma Maarschalkerweerd & Zn in 1879 een bescheiden instrument in een veel oudere en zeer spectaculaire orgelkas (afb 7). Deze kas is het enige restant van het orgel dat omstreeks 1525 werd gebouwd voor de voormalige Nieuwezijds Kapel in Amsterdam. Algemeen wordt aangenomen dat Jan van Covelens de maker van dit in aanleg éénklaviers orgel was. In 1636 is het orgel door Levinus Eekman uitgebreid met een tweede manuaal. Vermoedelijk is het orgel toen ook van (nieuwe) luiken voorzien, beschilderd door David Colijns. In 1871 besloot men dit orgel te vervangen door een nieuw instrument uit de werkplaats van Petrus van Oeckelen. Het binnenwerk van het oude orgel is daarna gesloopt, maar de orgelkas kreeg uiteindelijk een nieuwe bestemming in Jutphaas. De plattegrond van deze orgelkas is gebaseerd op een halve cirkel met vijf uitkragende torens. De middentoren

7 *St.-Nicolaaskerk, Nieuwegein/Jutphaas (RCE)*

en de zijtoren zijn rond; de beide 'tussentorens' spits. Deze ronde vorm en de buitengewoon rijke bekroning wekken associaties met een monstrans. Werd hiermee wellicht verwezen naar de Sacramentsverering waarvan de Nieuwezijds Kapel als bedevaartskerk van het mirakel van Amsterdam, het centrum was? Overigens is allerminst zeker in hoeverre de rijke ornamentiek nog oorspronkelijk

8 Orgelluiken orgel Nieuwezijdskapel, Amsterdam (CCU)
David Colijns: Bejubeling van David resp. David en Saul.

is. Het is zeer goed denkbaar dat deze fors is aangepast aan het neogotische ideaal dat in het gehele kerkinterieur is doorgevoerd. In elk geval werden de nog aanwezige beschilderde luiken daarin niet passend geacht. Ze zijn overgebracht naar het Utrechts Museum dat later zou opgaan in het Museum Catharijneconvent (afb 8).

In de parochiekerk St.-Cosmas en Damianus van Abcoude bevindt zich sinds 1904 de (gewijzigde) orgelkas van het instrument dat Hendrik Niehoff in 1557 voor de Grote- of St.-Janskerk van Gouda bouwde (afb 9). In 1601 voorzag Dirk Petersz De Swart dit orgel van een nieuw Rugpositief en het is niet ondenkbaar dat toen ook de vormgeving van dit deel van de kas is aangepast. Vast staat ook dat in

9 St.-Cosmas en Damianus kerk, Abcoude (Bir)

10 Grote Kerk, Wijk bij Duurstede (MGM)

1636 nieuwe bekroningen en gedeeltelijk nieuw snijwerk werden vervaardigd. In 1732 besloot men tot de bouw van het huidige orgel tegen de westwand van de kerk. Het Niehoff-orgel is vervolgens overgeplaatst naar de Lutherse Kerk in Gouda. Bij die gelegenheid zijn de bekroningen en de luiken verwijderd. In 1898 werd het orgel afgedankt en te koop aangeboden. Slechts de orgelkas en de frontpijpen zijn daarna in Abcoude geplaatst.

Ofschoon gewijzigd kan deze kas nog altijd worden beschouwd als een compactere en elegantere uitwerking van het type Enkhuizen (Westerkerk, 1549). De opbouw van de hoofdkas is in grote lijnen identiek al zijn in Abcoude de zijvelden aan de zijkanten van de kas gesitueerd en bevindt zich tussen de torens geen rechte kroonlijst maar een voluutvormig ornament. De vormgeving van het rugpositief wijkt op een aantal punten

van het gebruikelijke Niehoff-schema af dat door hemzelf werd aangeduid als 'drie ronden gelijk een claverblad'. De middentoren wordt hier geflankeerd door driedelige tussenvelden en twee spitse torens waarvan de buitenste velden in één lijn liggen met de zijvelden. De ornamentiek is, voor zover origineel, zeer modern voor de tijd van ontstaan en bestaat in hoofdzaak uit bladkandelabers, golfranken en bladmaskers.

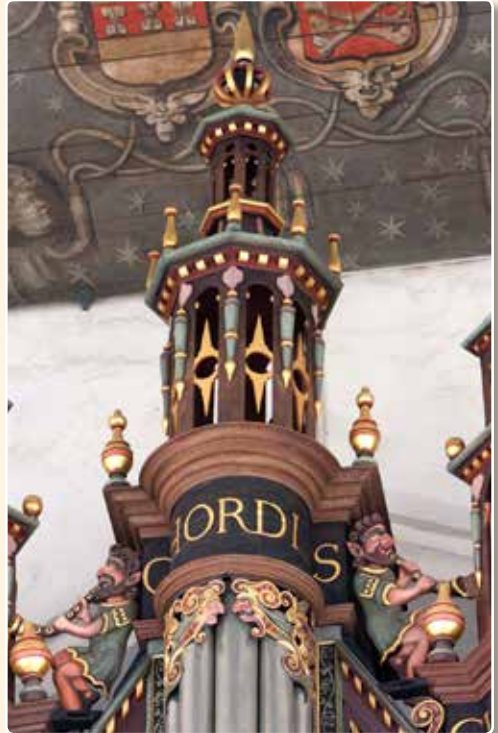
Algemeen wordt aangenomen dat het huidige orgel in de Grote Kerk van Wijk bij Duurstede omstreeks 1615 werd gebouwd door de Nijmeegse orgelmaker Albert Kiespenning († 1624) (afb 10). Het instrument bestond oorspronkelijk uit een groot hoofdwerk, een borstwerk en een Trompet voor het pedaal. In de loop van de 17e eeuw werd het Borstwerk gewijzigd. Ingrijpend was

de modernisering die Matthias Verhofstadt (1677-1731) in 1717 realiseerde. De oorspronkelijke kas werd bij die gelegenheid verdiept en met twee vlakke zijvelden verbreed. Deze veranderingen maakte ook aanpassing van de luiken noodzakelijk. Verder bouwde Verhofstadt een nieuw Hoofdwerk met gebruikmaking van een deel van het bestaande pijpwerk. In 1819 onderging het orgel opnieuw een transformatie. Johan Caspar Friedrichs (1762-1825) verwijderde het borstwerk en voegde een Rugpositief toe waarin een deel van het oude pijpwerk van het Borstwerk was opgenomen. Vanwege een ingrijpende kerkrestauratie werd het orgel in 1970 gedemonteerd. Bij de daaropvolgende restauratie/reconstructie die de firma Van Vulpen in 1980 voltooide gold de toestand van 1717 als uitgangspunt maar werd wel een groter (vrij) Pedaal toegevoegd. De oorspronkelijke afmetingen van het orgelbalkon en het Borstwerk zijn gereconstrueerd. Het door Friedrichs aangebrachte Rugpositief is in 1975 verwijderd en getransformeerd tot zelfstandig koororgel. Daarvan dateren de bovenkas, de windlade en een deel van het pijpwerk uit 1819.

De oorspronkelijke hoofdkas van het grote orgel is vermoedelijk door Kiespenning zo geconcipeerd, aangezien deze nagenoeg dezelfde vormgeving heeft als die van het door hem gebouwde orgel in de Dom van Stavanger (1622). Het is echter niet ondenkbaar dat Kiespenning in Wijk bij Duurstede enkele oudere elementen opnieuw gebruikte. De ornamentiek verschilt van de thans nog bewaarde 16e-eeuwse orgels: golfranken, kandelabers of grotesken ontbreken. In de onderbouw zijn gecompliceerde S- en C-voluitbanden te zien, alsmede mascarons en hermen. Met name deze vormen wijzen op een datering aan het begin van de 17e eeuw. Op de middentoren bevindt zich een achtkantig paviljoen dat uit twee verdiepingen bestaat. De kleinere paviljoens op de zijtoren zijn overhoeks geplaatst. In het snijwerk daartussen zijn twee wildemannen met blaasinstrumenten te zien (afb 11). De in 1717 toegevoegde zijvelden rusten op consoles die aansluiten bij het oudere werk. Daar zijn vier koppen te zien. Het blinderingsnijwerk bestaat hier uit acanthusdecoratie.

11 Details Grote Kerk, Wijk bij Duurstede (MGM)

Intermezzo: van Gotiek tot Empire

door Lydia Lansink

1479

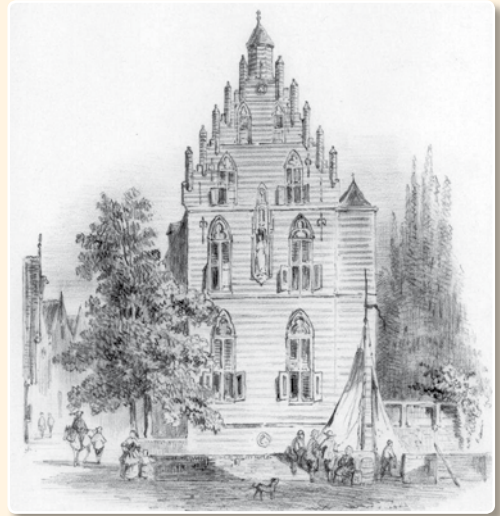
In de bouwkunst overheerst de gotiek, een benaming die in 1550 werd bedacht door de Italiaan Giorgio Vasari, als scheldwoord, omdat hij vond dat de Goten de Romeinse beschaving hadden verwoest. Het was abt Suger van de St.-Deniskerk bij Parijs die in 1138 de crypte en het koor vergrootte wegens de toegenomen aantallen pelgrims. Hij paste een reeks elementen toe die stuk voor stuk al bestonden in de romaanse architectuur, maar die nu werden gecombineerd tot een gedeeltelijk uitwendig skelet: spitse bogen, kruisribgewelven, steunberen met daarop luchtbogen en pinakels. Mede dankzij een kooromgang en straalkapellen ontstond een indrukwekkende ruimte vol 'hemels' licht dat binnenviel door grote vensters.

Wie wil weten wat gotiek vermag, bekijk de Utrechtse Dom. Het hele repertoire is aanwezig: spitsbogen, kruisribgewelven, bundelpijlers, steunberen, luchtbogen, balustrades (ook negentiende-eeuws), kruisbloemen, hogels en - niet te vergeten - maaswerk of tracering, de kantachtige invulling van vensters, per stuk getrokken met de passer ('getraceerd'), met een veelheid aan motieven onder andere visblazen, drie- of vierpassen en toten (neusjes).

Op steenworp afstand bevindt zich een ander, in dit geval laat-gotisch monument, het Paushuize uit 1517 (afb 12). Aan Adriaan Florenszoon Boeyens (1459-1523) danken we een interessant gebouw met speklagen (stroken kalksteen tussen baksteen), een beeld van St.-Salvator en een trapgevel, met hoge pinakels, zoals deze was bedoeld. De pinakels waren zinloos en duur, dus die gingen er als eerste uit. Bleef over de trapgevel zoals wij die kennen, een gotische inventie ontdaan van het originele, verticaliserende esprit.

1517

In Italië was met name in Florence zeer veel gebeurd. De renaissance - letterlijk wedergeboorte - had gestalte gekregen. Kort samengevat het onafhankelijk van kerk of heerser denkende en handelende individu, gebruik makend

12 Paushuize, Utrecht (UA)

van de door de schepper gegeven capaciteiten. Voorbeeld uiteraard de Griekse en Romeinse oudheid.

Kerken, zoals de San Lorenzo in Florence (vanaf 1421), zagen er plotseling totaal anders uit; ronde scheibogen op Corinthische zuilen en in plaats van kruisribgewelven een vlak cassettenplafond. De zuilenordering uit de klassieke oudheid, van beneden naar boven Dorisch/Toscaans, Ionisch, Corinthisch, eventueel Composit, was helemaal terug, evenals daar zijn cannelures (groeven), kapitelen en basementen, frontons (driehoekige gevelbeëindigingen met ingeschreven tympanon), guttae (druppeltjes), akroteria en antefixen. Harmonische ordening en maatvoering werden norm, waarbij de doorsnede van de zuil alle overige proporties bepaalde.

In de Nederlanden duurde het even voordat de renaissance doordrong. Dit gebeurde in Breda, waar Hendrik III van Nassau het Kasteel (thans Koninklijke Militaire Academie) bewoonde. Hendrik mocht met Karel V mee naar Italië en Spanje en raakte daar onder de indruk van de renaissance. Aangezien in Nederland geen ontwerpers de nieuwe trant

13a Ontwerpschets 'make-over' kasteel Breda (HVK)

13b Medaillon Toscaanse zuil, kasteel Breda (RCE)

13c J. Weissenbruck (19e eeuw), stadhuis Leiden (RCE)

beheersten, schakelde hij een Italiaan, Thomas Vincidor da Bologna in om zijn middeleeuwse kasteel een 'make-over' te geven. (afb 13a-b) De binnenplaats kreeg in 1536 een zuilengalerij die sprekend lijkt op het Ospedale van Brunelleschi, alleen zijn de zuilen hier Toscaans, bevatten de medaillons Griekse en Romeinse helden en gebeuren hogerop dingen - een buitenproportioneel hoog fries en daarentegen nogal iele Ionische halfzuiltjes - die al met al een kenmerk van de vroege renaissance in Nederland vertegenwoordigen: weinig sjoege van de essentie van de renaissance, plak maar wat 'trendy' motieven op je oude gebouw. De entree is imposant: gekorniste (rondom inspringende) kroonlijst voorzien van klossen, ronde boog met aanzet- en sluitstenen, gedeeltelijk gecannelleerde Dorisch-Toscaanse halfzuilen en heel chique tussen de triglyfen de naam HENRICUS. Twee andere voorbeelden zijn de toren van de St.-Niolaaskerk in IJsselstein (Alexander Pasqualini (1535) en het woonhuis Markt 11 in Culemborg (1549).

Dan ontstaat de zoveelste vorm van classicisme, de leukste eigenlijk, het maniërisme. Maniërisme verschilt wezenlijk van de vroege renaissance. In de Nederlanden was sprake van een spannende contrastwerking, zowel gelet op verticaal (nog gotisch) en horizontaal (classicistisch) als op materiaalgebruik, baksteen in combinatie met natuursteen. Twee namen onderscheiden zich in het bijzonder: Lieven de Key en Hendrick de Keijser.

De protestant De Key vluchtte uit Gent, via Londen naar

Holland, waar hij in Haarlem vanaf 1593 stadssteenhouwer was. Belangrijke werken zijn het Stadhuis van Leiden (1598) (afb 13c) en de Vleeshal in Haarlem (1602).

Hendrick de Keijser, afkomstig uit Utrecht, werd in 1593 benoemd tot stadssteen- en beeldhouwer van Amsterdam, waar hij een indrukwekkend oeuvre tot stand bracht, onder meer het Oostindisch Huis (1605), de Zuiderkerk (1614) en de Westerkerk (1638). Daarnaast was hij de ontwerper van het praalgraf van Willem van Oranje in de Delftse Nieuwe Kerk (1614) en het standbeeld van Erasmus in Rotterdam (1622).

Kenmerkende onderdelen van het maniërisme zijn trapegevels bekroond met een driehoekig of rond fronton waarop een vaasornament of obelisk is geplaatst, zware horizontale accenten in de vorm van waterlijsten en balustrades, ronde en ovale vensters, oculi en oeil-de-boeuf, rondboogvensters met indeling, nissen met schelpvulling en beelden, expressieve verticale versieringen in de vorm van obelisk en wuivende beelden en, zeer karakteristiek, het band- of rolwerk, ontleend aan de leerbewerking, waarop ook de toepassing van noppen duidt.

1620

En dan de vermogende Haarlemse schilder Jacob van Campen die omstreeks 1620 Italië bezocht om daar de schilderkunst te bestuderen. Wat zag hij niet allemaal: de Sint Pieter, het Tempietto van Bramante (1502), schitterende

stadspaleizen. Terug in Holland ontwierp Van Campen in 1625 de Coymanshuizen aan de Keizersgracht, ten opzichte van het overdadige, bewegelijke maniërisme sobere, harmonieuze architectuur, gearticuleerd door pilasters, 'plakjes' pijlers met meestal Ionische of Corinthische dan wel Compositie kapitelen. Dikwijls in een kolossale orde, dat wil zeggen over meer dan één verdieping. Chef d'oeuvre van Van Campen is uiteraard het Stadhuis van Amsterdam (1648-1665) (afb 14). Afwijkend van de opeenvolging Dorisch-Toscaans met kussenkapitelen, Ionisch, met voluten, krullen (ramshoorns), Corinthisch (acanthusbladeren en caulicoli), werd logischerwijs een overgangszuil ingevoerd tussen Ionisch en Corinthisch, met liggend over de Corinthische acanthusbladeren Ionische voluten.

Het Hollandse pilasterclassicisme wordt vertegenwoordigd door belangrijke architecten, met name Pieter Post (Mauritshuis, Den Haag, 1633), Philips Vingboons en Justus

Vingboons, wiens Trippenhuys in Amsterdam (1660-1662) een fenomenaal hoogtepunt vormt.

1672

Naarmate de zeventiende eeuw vordert verstrakt de bouwstijl. In de architectuur stroken tierelantijnen als pilasters en festoenen niet meer met de tijdgeest. Het pilasterclassicisme wordt sober of baksteenclassicisme.

Maar dan komt Lodewijk XIV in actie! De Zonnekoning (1638-1715) laat zich influisteren dat die protestanten, Hugenoten, afvalligen zijn van de Moederkerk! In 1685 herroept hij het Edict van Nantes en protestanten die niet rooms-katholiek willen worden dienen te vertrekken. Aan het hof te Versailles was de ontwerper Daniel Marot werkzaam, die Hugenoot wenste te blijven en vluchtte naar Holland, Den Haag, waar hij patent nam op zijn ontwerpen, die men dus kon kopen. Hij werkte samen met

14 G.A. Berckheide (ca. 1670), stadhuis Amsterdam (WiPe)

Jacob Roman, architect van Willem III. Marot bleek in staat de Franse hofcultuur te introduceren in Nederland, waar de drie Lodewijkstijlen zich ontwikkelden. Het zijn vormen van classicisme, met elk specifieke kenmerken. Mits zuiver toegepast zijn ze gemakkelijk te herkennen, maar lastiger wordt het als er sprake is van mengvormen. Overigens drong de Franse chic diep door in de levensstijl van de welgestelden. Nieuwe meubels kregen Franse namen als canapé, chaise longue, meuble en boule (dikbuikig kastje), chiffonnière, pompadoertje, tabouret, dressoir en buffet.

De periode van de Lodewijkstijlen duurt van 1700 tot 1810. Lodewijk XIV (1700-1740) wordt gekenmerkt door - soms dwangmatige - symmetrie, de bekende (half)zuilen en pilasters, tamelijk zware, vaak zelfs logge en dikke vormen en de kuif, met schelpachtige vulling (een enkele keer zijn het struisvogelveren) die het fronton ging vervangen. Zeer karakteristiek zijn de bolle, worstachtige voluten. Voorbeelden: het Huis Huguetan, Lange Voorhout, Den Haag (Daniel Marot, 1736) en de burgemeesterswoning, Kruisstraat 45 in Haarlem, verbouwd in 1725. Daar bevinden zich boven de ingang twee spiegelbeeldige dames, wier armen uitlopen in leeuwenpoten; betekenis tot heden niet achterhaald.

Lodewijk XV (1740-1775) is een lichtere, speelse variant op Lodewijk XIV. De strenge symmetrie maakt plaats voor een wat kleinschaliger zwierigheid die vooral tot uiting komt in de metamorfose van de kuif; deze krijgt de vorm van een asymmetrisch golfje, schelpachtig geribbeld; het valt naar links of naar rechts en wordt rocaille genoemd. Vandaar de andere benaming van Lodewijk XV: rococo. De hoofdopzet van de architectuur blijft symmetrisch en voorzien van de bekende (half)zuilen, pijlers en pilasters, maar de afzonderlijke ornamenten (de rocailles dus) zijn asymmetrisch.

Lodewijk XVI is de naamgever van de derde Lodewijkstijl (1775-1810). Hij en zijn vrouw Marie-Antoinette werden in 1793 onthoofd. Lodewijk XVI is strakker dan de rococo, symmetrisch en elegant. De klassieke zuilenorden blijven, de kuif maakt plaats voor het aloude fronton, guirlandes en festoenen worden dun, een beetje slierterig en worden 'opgehouden' met geribbelde strikjes. Mijn favoriet is Felix

15 *Felix Meritis, Amsterdam (WiPe)*

Meritis, (afb 15) Amsterdam. Bouwjaar 1787, architect Jacob Otten Husly. Onder een fronton met bijenkorfmotief, schragen vier imposante (gladde) Corinthische halfzuilen de gevel. Daartussen geven vijf reliefs de activiteiten van het genootschap weer. Boven de ingang genoemde dunne guirlandes met strikjes. Otten Husly ontwierp ook de preekstoel, het doophek en het koorhek in de St.-Janskerk in Gouda.

Tenslotte de Napoleontische tijd: niet alleen een politiek-maatschappelijke omwenteling, maar ook een verandering op het gebied van meubels en mode. De Lodewijk XVI-trant ging over in het Empire, geïnspireerd door Griekenland en het Romeinse keizerrijk. Meubels werden strak en glad, met hooguit wat palmetmotieven.

De 18e Eeuw

door Peter van Dijk en Rog r van Dijk

Vanaf het midden van de 17e eeuw waren er in de provincie Utrecht slechts kleinere orgelmakerijen gevestigd, die zich voornamelijk bezighielden met onderhoud en herstellingen. Gedurende de eerste decennia van de 18e eeuw was de orgelmaker Willem van Limborg(h) actief in zijn woonplaats Utrecht. Hij werkte onder meer aan de orgels van de Jacobikerk en de Nicolaïkerk.

De weinige kerkelijke gemeenten die in deze periode tot de aanschaf van nieuwe orgels overgingen, deden hiervoor echter een beroep op orgelmakers van elders. In de stad Utrecht kwamen aan het begin van de 18e eeuw enkele nieuwe orgels tot stand. Voor de Lutherse Kerk bouwden Matthias Verhofstadt en zijn medewerker Theodorus Schiffers in 1717 een nieuw tweeklaviers instrument. Dit verhuisde in 1745 naar het huidige kerkgebouw en deed daar dienst tot 1880. In dat jaar leverde Johan Frederik Witte het thans nog aanwezige instrument. Het oude orgel is vervolgens verkocht aan orgelmaker Zwier van Dijk (Kampen) die het twee jaar later in gewijzigde vorm in de Hervormde Kerk van IJsselmuident plaatste. Het huidige middendeel van het front is nog oorspronkelijk; de zijtorens en verbindende velden dateren uit 1882. Verhofstadt bouwde omstreeks 1720 ook een nieuw orgel voor de parochiekerk van Jutphaas. Dit eenklaviers instrument verhuisde in 1877 naar het nieuwe neogotische kerkgebouw maar werd twee jaar later alsnog verkocht ten gunste van het huidige instrument van Maarschalkerweerd & Zn (zie pag. 7). Het Verhofstadt-orgel kreeg vervolgens een nieuwe bestemming in de Hervormde Kerk van Donkerbroek en is daar nog altijd aanwezig.

In 1728 gaf de Waalse Gemeente, gehuisvest in de Pieterskerk, de opdracht voor de bouw van een nieuw orgel aan de Amsterdamse orgelmaker Vitus Frederik Wiegleben († 1748), een zwager van Christian Müller. In de jaren 1728/30 vervaardigt Wiegleben een tweeklaviers instrument met 21 stemmen dat, zij het niet ongewijzigd, tot 1899 in gebruik blijft. Het is in 1899 verkocht naar de Gereformeerde Kerk van Boskoop en daar in 1924

vervangen. In de provincie Utrecht bouwde Wiegleben verder in 1742 nog een nieuw orgel voor de Rooms-Katholieke schuilkerk van Abcoude, maar ook dit instrument bleef niet bewaard.

Wanneer de orgelmaker Johann Heinrich Hartmann B tz zich in 1739 in de stad Utrecht vestigt, komt er verandering in deze situatie. J.H.H. B tz is de 'stamvader' van een van Nederlands meest vooraanstaande orgelmakerijen. Het bedrijf heeft tot 1902 bestaan, vanaf 1833 onder de naam J. B tz & Co.

Kerkorgels van de familie B tz (tot 1820)

De orgelmaker Johann Heinrich Hartmann B tz werd in 1709 in Frankenroda (Thüringen) geboren. Hij werkte van 1729 tot 1733 bij de in Gotha gevestigde hoforgelmaker Christoph Tielemann. Met een op 1 mei 1733 gedateerd gezellen-testimonium van Tielemann vertrok B tz uit Gotha. Volgens zijn kleinzoon Jonathan B tz reisde hij naar Nederland (Amsterdam) en trad hij in dienst bij de orgelmaker Christian Müller. Mogelijk maakte B tz kennis met Müller in Utrecht, toen laatstgenoemde daar in de zomer van 1733 het orgel van de Nicolaïkerk restaureerde, met assistentie van de Utrechtse orgelmakers Willem van Limborg(h) en Albertus van Os (zie pag. 35). Archivalia die de relatie Müller-B tz kunnen bevestigen, ontbreken. Maar de bouwwijze van J.H.H. B tz sluit zodanig nauw aan bij die van Christian Müller dat het niet anders kan dan dat de mededeling van Müller uit 1738, dat zijn meesterknecht zich eerdags als zelfstandig orgelmaker zal vestigen, betrekking had op J.H.H. B tz, die (inderdaad) in 1739 te Utrecht een orgelmakerij oprichtte. Gedurende de eerste jaren daarna zijn van hem slechts kleinere werkzaamheden bekend, deels in samenwerking met de orgelmaker Albertus van Os (die in 1733 of 1734 vanuit Utrecht naar Vlissingen verhuisde) of in onderaanneming van Christian Müller. Het is echter denkbaar dat het kabinetorgel dat thans het kerkje van Bronkhorst siert door B tz is gemaakt in de periode 1739-1749. Hoe het ook zij, het eerste met zekerheid op B tz' naam te schrijven volledig nieuwe orgel was dat van

16 Voormalig orgel Hervormde Kerk IJsselstein (RCE)

de Hervormde Kerk te IJsselstein (afb 16), gekeurd op 16 oktober 1750.

J.H.H. Bätz bracht zijn bedrijf in de jaren daarna tot grote bloei. Hij overleed op 13 december 1770, juist na de voltooiing van zijn opus magnum, in de Grote Kerk te Zierikzee (in 1832 door brand verloren gegaan). Van de door hem gebouwde orgels noemen we hier voorts dat van de Lutherse Kerk te 's-Gravenhage (1753/1762; met gebruik van materiaal uit het 'voorganger'-orgel), de Waalse Kerk te Vianen (1756; een inmiddels geheel verdwenen positief of kabinetorgel), de Doopsgezinde Kerk te Utrecht (1765; thans in de Vredeskerk te Katwijk aan Zee), de Rooms-Katholieke St. Martinuskerk te Utrecht (1766; in 1852 overgeplaatst naar de Hervormde Kerk te Oene) en het in 1766 voor I.J. Faber van Riemsdijk gebouwde kabinetorgel (thans in de Hervormde Kerk te De Pollen). De nog in de provincie Utrecht aanwezige J.H.H. Bätz-orgels komen hieronder aan de orde.

J.H.H. Bätz leidde zijn zonen Gideon Thomas (1751-1820) en Christoffel (1755-1800) tot orgelmaker op. Gideon Thomas werd de 'formele' voortzetter van het bedrijf. Christoffel werkte met hem samen, maar stond daarnaast bij zijn huwelijk in 1782 ook ingeschreven als zelfstandig orgel- en clavecimbelmaker.

Christoffels vrouw overlijdt in 1795. De weduwnaar verkoopt vervolgens hun huis en de kinderen worden opgenomen in het gezin van broer Gideon Thomas. Vermoedelijk beëindigde Christoffel toen tevens zijn werkzaamheden als

17 Voormalig orgel Hervormde Kerk Loenen a/d Vecht (UA)

orgelmaker. Het orgel van de Hervormde Kerk te Loenen aan de Vecht (1787; in 1945 verbrand) is het enige nieuwe instrument dat op Christoffels naam staat (afb 17).

Door Gideon Thomas Bätz in de provincie Utrecht gebouwde, naar elders verplaatste of niet meer bestaande, orgels: Sloodijk (Rooms-Katholieke Kerk, 1774; verdwenen), Renswoude (Rooms-Katholieke Kerk, 1779; kabinetorgel, verdwenen), Mijdrecht (Rooms-Katholieke Kerk, 1782; in 1878 verkocht naar de Hervormde Kerk te 's-Gravenpolder, front bewaard gebleven), en Werkhoven (Rooms-Katholieke Kerk, 1804; in 1939 vervangen door een nieuw orgel, enig Bätz-pijpwerk werd hergebruikt).

De bouwstijl van de zonen is een voortzetting van die van hun vader, zij het met eigen(tijdse) elementen, zowel in de vormgeving als in de registersamenstelling (dispositie). Christoffel Bätz' zonen Jonathon (1787-1849) en Johan Martin Willem (1789-1836) worden door hun oom Gideon Thomas tot orgelmakers opgeleid en zetten het bedrijf na diens overlijden in 1820 voort. Hun werkzaamheden vallen buiten het bestek van deze brochure.

Bätz-orgelfronten in de provincie Utrecht

De orgelfronten van Johann Heinrich Hartmann Bätz tonen een duidelijke schatplichtigheid aan die van zijn leermeester Christian Müller (1690-1762). Die had zich op zijn beurt gevoegd in al vanaf het midden van de 16e eeuw vigerende middennederlandse tradities, met name wat betreft de vormgeving van rugpositieven. De meest 'rudimentaire' vorm daarvan is een vijfledige frontindeling, met een ronde middentoren, lagere spitse zijtorens en gedeelde tussenvelden.

J.H.H. Bätz paste deze 'basisindeling' toe bij zijn - van oorsprong eenmanuaals - orgel in de Lutherse Kerk te Amersfoort (1766). (afb 18) De tussenvelden zijn hier - zoals gebruikelijk bij J.H.H. Bätz - gewelfd en de bovenlabia van de frontpijpen zijn alle spitsvormig. Opmerkelijk zijn de lijsten (met snijwerk) die de bovenste tussenvelden afsluiten; Bätz paste, in navolging van Müller, vóór 1758 uit snijwerk bestaande bovenafsluitingen toe. Het lijnenspel van de frontpijpenlabia is 'klassiek Hollands': v-vormig in de torens en van binnen naar buiten oplopend in de gedeelde tussenvelden. Het snijwerk in Amersfoort, met fraai gesneden voluten onder de torens en bescheiden vleugelstukken toont een rococo-karakter. De middentoren heeft geen bekroning, op de zijtorens zijn engelen gezeten die inmiddels hun vleugels zijn kwijtgeraakt. Een in de jaren 1920 op het basement van de middentoren geplaatste, stilistisch detonerende, 19e eeuws buste Maarten Luther voorstellende - is recent gelukkig weer verwijderd.

De vijfledige basisindeling werd meestal met - al dan

niet gedeelde - zijvelden uitgebreid. Müllers orgelfront in de Lutherse Kerk te Zaandam (1737; gemaakt in de tijd dat J.H.H. Bätz bij Müller in dienst was) is daarvan een voorbeeld. De tussenvelden zijn hier, zoals meestal in de genoemde middennederlandse traditie, driedelig; de in tweeën gedeelde zijvelden zijn achterwaarts gewelfd. (Bij vergelijkbare frontindelingen van rugpositieven zijn vaak de zijtorens licht overhoeks geplaatst.)

Het zevenledige front van J.H.H. Bätz' oudste kerkorgel (IJsselstein, Hervormde Kerk; 1750, helaas in 1911 door brand verloren gegaan) lijkt geïnspireerd te zijn door dat te Zaandam. Het heeft ook driedelige velden naast de middentoren en naar achteren gewelfde tweedelige zijvelden. In Zaandam zijn de zijvelden even hoog als de zijtorens, in IJsselstein zijn ze lager dan de zijtorens, wat Bätz vervolgens consequent blijft toepassen bij orgels die in één kast zijn gebouwd (bij rugpositieefkasten zijn 'traditiegetrouw' de zijvelden even hoog als de zijtorens).

Het orgelfront in de Hervormde Kerk te Benschop (1755) (afb 19) kan worden beschouwd als een verkleinde versie van dat te IJsselstein. De gewelfde tussenvelden zijn hier tweedelig en de gedeelde zijvelden zijn vlak. Wat dit orgelfront zo bijzonder maakt is niet het vrij sobere snijwerk aan de orgelkast zelf, maar het buitengewoon rijke snijwerk van de borstwering en de schitterende wapenensembles voor op de borstwering en boven op de orgelkast, vervaardigd door de beeldsnijder H. van Coten. Het orgel was een geschenk van Baron Gijsbert Franco de Milan Visconti, eigenaar van het buitenverblijf Snellenburg in Benschop. Het stond tot 1956 opgesteld op een in de afsluitingswand tussen het koor en het schip opgenomen galerij. Sedert 1960 staat het op een galerij tegen de westwand van de kerk. Orgel en snijwerk zijn in 2011 prachtig gerestaureerd, waarbij de oorspronkelijke kleurstellingen van de orgelkast, de borstwering en het snij- en beeldhouwerk weer in ere zijn hersteld. Dit betreft een lichte mahonie-imitatie basis kleur op een ondergrond met een appelbloesem-kleur. Het snijwerk, waarin reeds rococo-elementen zijn te bespeuren, is rijkelijk voorzien van bladgoud. Op het orgel zijn de wapens van de in 1711 verongelukte Prins Johan Willem Friso van Nassau-

18 Lutherse Kerk, Amersfoort, situatie ca 1920 (AE)

19
*Hervormde Kerk,
 Benschop en
 detail bekroning
 (GdeJ)*

Dietz en zijn weduwe Marie Louise van Hessen-Kassel aangebracht. De baronie van IJsselstein, waartoe Benschop behoorde, was al eeuwen in het bezit van de Nassaus en Marie Louise Van Hessen-Kassel had haar geërfd. Gijsbert Franco de Milan Visconti liet zijn familiewapen plaatsen op de borstwering van de orgelgalerij en op zijn herenbank in de kerk van Benschop.

Het front van het J.H.H. Bätz-orgel (1758) dat sinds 1987 de St. Michaëlskerk in Schalkwijk (afb 20) siert, toont diverse nieuwe vormgevingselementen. Het is negenledig doordat er, in vergelijking tot het zevenledige 'schema à la Benschop', zijtorens zijn toegevoegd. Een tweede voor J.H.H. Bätz nieuw element is dat alle torens rond zijn en de tussenvelden ter weerszijden van de middentoren vlak. Het concave grondvlak van de buitenste tussenvelden vormt een overgang naar de overhoeks geplaatste, gewelfde zijtorens Een derde noviteit voor Bätz is dat de

'tussentorens' in tweeën zijn gedeeld (een reminiscentie aan middennederlandse tradities). Voorts is de onderkast van schijnconsoles ter weerszijden van de klaviatuur voorzien en wordt de overgang van de onderkast naar de diepere, meer vooruitstekende bovenkast visueel door een console overbrugd. Tenslotte zijn - hier voor het eerst in het oeuvre van J.H.H. Bätz - de bovenafsluitingen van alle tussenvelden uitgevoerd als lijsten, met snijwerk; de bovenafsluitingen van de binnenste tussenvelden zijn recht (wederom een noviteit voor Bätz), die van de buitenste tussenvelden lopen schuin af naar de zijtorens. De ornamentiek, met onder meer C-volutes (bijvoorbeeld bij de schijnconsoles), rocailles (in de vleugelstukken) en cul-de-lampes (onder de middentoren en de tussentorens) is volop rococo. Op de middentoren staat Koning David met zijn harp, de overige torens worden bekroond door vlampotten.

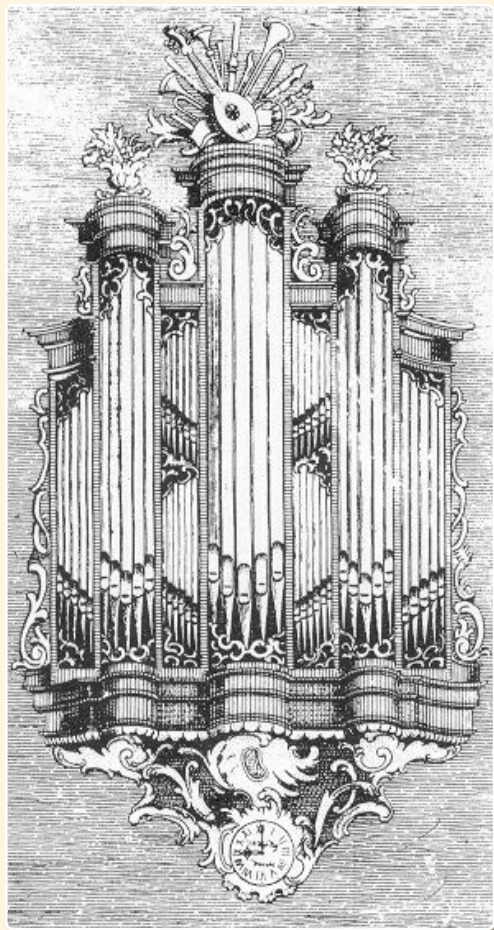
Dit orgel, oorspronkelijk gebouwd voor de Hervormde Kerk te Oosterhout (N.B.), werd in 1890 verkocht aan de Rooms-

20 *St. Michaëlskerk, Schalkwijk (RCE)*

Katholieke St. Monicakerk te Utrecht, werd na restauratie-reconstructie in 1978 geplaatst in de Rooms-Katholieke St. Nicolaaskerk te Utrecht en kwam in 1987 op zijn huidige standplaats terecht.

Hoewel het instrument niet meer in onze provincie staat - het werd in 1869 verkocht naar Katwijk aan Zee - richten we hier toch kort de schijnwerper op het orgel dat J.H.H. Bätz in 1765 bouwde voor de Doopsgezinde Kerk te Utrecht (afb 21). De afbeelding dateert uit een boekje van 1770. Hier paste Bätz, voorzover bekend, voor het eerst

21 Voormalig orgel Doopsgezinde Kerk, Utrecht (PB)

ongedeelde zijvelden in een zevenledig front toe. Bij dit orgel zijn die zijvelden 'gehöld', bij het in 1766 voor de St. Martinuskerk te Utrecht gebouwde instrument (in 1852 naar de Hervormde Kerk te Oene overgeplaatst) zijn ze 'gehöld'.

J.H.H. Bätz' enige tweemanaals orgel met vrij pedaal in de provincie Utrecht staat in de Petruskerk te Woerden (afb 22a). Het kwam tot stand in de jaren 1766 tot 1768, in opdracht van het stadsbestuur.

Het rugwerkfront volgt traditionele middennederlandse (en Mülleriaanse) gewoontes: een zevenledige indeling met een hoge ronde middentoren, geflankeerd door gedeelde licht gehöelde tussenvelden (met een schuin oplopende bovenafsluiting) en ter weerszijden daarvan onder één bovenlijst geplaatste ensembles van spitse zijtorens en naar achteren gebogen gedeelde zijvelden.

De hoofdkast (met het hoofdwerk in het midden en het pedaal ter weerszijden daarvan) is qua vormgeving een interessante eigen variant op 'hollandse' gebruiken. Uitgangspunt is de traditionele negenledige indeling, zoals Christian Müller die bijvoorbeeld ook had toegepast bij zijn opus magnum, het in 1738 voltooide orgel van de Grote- of St. Bavokerk te Haarlem: vanuit een ronde middentoren naar weerszijden achtereenvolgens gedeelde tussenvelden, spitse torens, gedeelde tussenvelden en grote ronde bastorens (voor de grootste pedaalpijpen, hier 32 voet lang). Nu is het Haarlemse orgel een driemanaals instrument, waarbij de opstelling van het bovenwerk (het 3e manuaal) ook in het front nadrukkelijk zichtbaar is gemaakt. Als we het bovenwerkfront even wegdenken, krijgen we een indeling die Bätz in Woerden in principe navolgt, maar met één grote uitzondering. De ronde zijtorens zijn in Woerden lager en smaller dan de middentoren en de 'tussentorens', terwijl ze in Haarlem (vanwege de grootste pedaalpijpen) juist aanzienlijk hoger en breder zijn. Mogelijk is Bätz bij het Woerdense orgel geïnspireerd door het front van het Garrels-orgel (1732) in de Grote Kerk te Maassluis, waarin de zijtorens (pedaal) ook lager zijn dan de middentoren en de tussentorens. Zowel in Maassluis als in Woerden had dit de consequentie dat er op het hoofdwerk, maar niet op het pedaal, een zestienvoets prestantregister (met de grootste pijpen in het front) kon worden geplaatst. Meestal is dat omgekeerd (een pedaalprestant 16' en een

22a Petruskerk, Woerden (RCE)

hoofdwerkprestant 8'), hetgeen Bätz overigens in Woerden oorspronkelijk ook had voorzien. Kennelijk paste hij de geplande dispositie aan bij het gerealiseerde frontontwerp (het hoofdwerk is - zeer uitzonderlijk - zelfs niet van een achtvoets prestantregister voorzien). Overigens is bij het in 1762 opgeleverde driemanuaals Bätz-orgel van de Lutherse Kerk te 's-Gravenhage ook de middentoren van de hoofdkast hoger en breder dan de zijtorens. Maar hier heeft Bätz de 16 voets frontprestantpijpen van de middentoren aangesloten op het pedaal, zodat het pedaal een prestant 16', en het hoofdwerk een prestant 8', als (open) basisregister heeft. Men zou kunnen veronderstellen dat in Woerden (en in Maassluis) de hoofdkast als het ware bewust de contouren van het tongewelf volgt. Maar de Lutherse kerk te 's-Gravenhage is een zaalkerk (met een recht plafond), zodat deze veronderstelling in ieder geval voor wat betreft Woerden speculatief lijkt te zijn.

Wat de indeling van de hoofdkast te Woerden betreft kan nog worden opgemerkt dat de binnenste tussenvelden driedelig zijn en de buitenste tweedelig, alsmede dat alle tussenvelden aan de bovenreinden door snijwerk (zonder lijsten) worden afgesloten.

22b Detail orgel Petruskerk, Woerden (RCE)

Het uitbundige rococo snij- en beeldhouwwerk in Woerden is vervaardigd door de Leidse beeldsnijder Johannes Schaddé. Onder het basement van het hoofdfront zien we een smalle soffiet, met voluten onder de torens. Onder het rugwerk

is een rijk gesneden cartouche aangebracht, waarop het stadsbestuur in het Latijn heeft laten vermelden dat, nadat door vijandelijk [in casu Frans] vuur in 1672 de beide orgels in de kerk waren verbrand, in de jaren 1766-1768 volgens zijn besluit en onder zijn toezicht dit nieuwe orgel tot stand is gekomen (afb 22b). Op de borstwering zijn banden met snijwerk aangebracht, met daarin ter linkerzijde van het rugpositief een gitaar en ter rechterzijde een viool. De middentoren van de hoofdkast wordt bekroond door een zittende harpspelende David, die van de rugwerkkast door het stadswapen van Woerden. Op de overige torens zijn musicerende putti geplaatst.

Gideon Thomas Bätz volgde aanvankelijk de zevenledige frontindeling met ongedeelde zijvelden van zijn vader na, bijvoorbeeld voor het in 1782 voor de Rooms-Katholieke Kerk te Mijdrecht gebouwde orgel (sedert 1878 in de Hervormde Kerk te 's-Gravenpolder). Maar vervolgens slaat hij andere 'vormgevingswegen' in, waarschijnlijk voor het eerst bij zijn in mei 1787 in gebruik genomen orgel in de Pieterskerk te Breukelen (afb 23). Weliswaar kennen we

23 Pieterskerk, Breukelen (RCE)

Bätz' overwegingen niet, maar de zevenledige frontindeling lijkt hier gereduceerd te zijn tot een vijfledige, waarbij de zijtorens en de licht 'wegbuigende' ongedeelde zijvelden als het ware zijn gecombineerd tot torenvelden. Het vrijwel gelijktijdig gebouwde, in augustus 1787 opgeleverde orgel in de Hervormde Kerk te Loenen aan de Vecht - dat op naam van Christoffel Bätz staat en dat in 1945 helaas door brand verloren ging - had eenzelfde frontindeling (afb 24).

24 *Vm. orgel Hervormde Kerk, Loenen a/d Vecht (PB)*

In hoeverre de Amsterdamse stadsbeeldhouwer Anthonie Ziezenis - die in ieder geval de decoratie van de Loenense orgelkast ontwierp en vervaardigde - de hand in deze frontindeling had, is niet bekend. Gelet op de stilistische ontwikkelingen van het huis Bätz ligt het voor de hand dat het frontontwerp te Loenen een variant (van Ziezenis) is van dat te Breukelen (van G.T. Bätz).

Het orgel te Breukelen is gebouwd als een balustrade-instrument, dat te Loenen is - als één geheel met de kansel en het tweedelige koorhek - geplaatst tegen de scheidingswand van schip en koor. Een ander opvallend verschil tussen de orgelfronten te Breukelen en Loenen is (afgezien van het snij- en beeldhouwwerk) dat in Breukelen de tussenvelden licht gehold zijn en de torenvelden naar

de zijanten wegbuigen, terwijl in Loenen de tussenvelden reeds wegbuigen en de torenvelden recht zijn, maar overhoeks geplaatst. In Loenen tonen de labia van de frontpijpen in de tussenvelden een v-vormig verloop (op instigatie van Ziezenis?), in Breukelen lopen ze ('Bätz-traditiegetrouw') van binnen naar buiten op. In beide frontontwerpen worden de tussenvelden aan de bovenzijden afgesloten door horizontale lijsten (zoals vader Bätz die vanaf het orgel in Schalkwijk toepaste) en zijn de labia van de frontpijpen in de torenvelden in een van binnen naar buiten oplopende lijn geplaatst.

Het snij- en beeldhouwwerk van het orgel te Breukelen werd vervaardigd door W. Winter uit Utrecht. Dit vertoont weliswaar nog rococo-elementen, maar wortelt feitelijk in de minder uitbundige Louis-XVI-stijl. Zo is het soffiet in vergelijking tot oudere Bätz-orgels qua proporties aanzienlijk gereduceerd; daarentegen is de borstwering wel van een royale snijwerk-opstand voorzien. Het Ziezenis-snijwerk in Loenen ademt geheel de Louis-XVI-stijl. Dit direct voor een nis in de genoemde scheidingswand boven de kansel geplaatste orgel had geen soffiet. De nis aan weerszijden van de achterwand van de kast was visueel 'opgevuld' door een als 'cirkelfries' uitgevoerde borstwering met daarop forse, voluutvormige vleugelstukken. Onder het basement van de orgelkast is in Breukelen is een lijst met draperietjes aangebracht, in Loenen een tandlijst. Dit laatste is anno 1787 een 'primeur' in het oeuvre van het huis Bätz, waarschijnlijk op het conto van Ziezenis te schrijven. In Breukelen is het basement van de borstwering van een tandlijst voorzien.

De orgelkast in Breukelen wordt bekroond door een Davidsbeeld, geflankeerd door twee musicerende putti, die in Loenen had als bekroningen het wapen van de schenkster van het orgel - de vrouwe van Kronenburg - en vier musicerende putti.

Ziezenis bracht in Loenen op de stijlen van de orgelkast ook snijwerk aan, daarmee een unicum voor een Bätz-orgel creërend. Op de wand achter de orgeltribune in Breukelen prijkt een imposante schildering van een baldakijn met draperieën die mogelijk bij de kerkverbouwing van 1839/40 is aangebracht.

In de periode 1788-1819 bouwde Gideon Thomas Bätz -

mede als gevolg van de economische malaise - slechts zes nieuwe orgels, met inbegrip van de voltooiing van een door een collega aangevangen instrument en twee voor eigen risico gebouwde orgels die naderhand gelukkig alsnog konden worden verkocht.

In 1812 bood Bätz de Hervormde Gemeente in Brielle

25 *Torenpleinkerk, Vleuten (RCE)*

een voor eigen risico gebouwd eenmanuaals orgel met 9 registers te koop aan. Het aanbod werd afgeslagen, maar Bätz wist het instrument nog datzelfde jaar te verkopen aan de Remonstrantse Gemeente te Utrecht, die overigens in 1808 een tweemanuaals orgel bij Bätz had besteld - dat inmiddels al ter opbouw in de kerk gereed was - maar het bouwcontract vanwege haar slechte financiële positie had moeten annuleren. (Bätz wist dit tweemanuaals orgel uiteindelijk in 1819 te verkopen aan de St. Franciscus Xaveriuskerk te Amersfoort). Het in de Remonstrantse Kerk te Utrecht geplaatste eenmanuaals orgel maakte in 1866 plaats voor een nieuw tweemanuaals instrument, en

verhuisde naar de Hervormde Kerk (thans Protestantse Torenpleinkerk) te Vleuten (afb 25). Het is een viervoets balustrade-instrument met een hoge onderbouw (ten behoeve van de blaasbalgen). Het front heeft een vijfledige indeling met een grote middentoren, gedeelde tussenvelden en zijtorens, zoals J.H.H. Bätz die bijvoorbeeld in de Lutherse Kerk te Amersfoort (zie pag. 17) had toegepast. Maar G.T. Bätz hulde het Utrechtse/Vleutense front in een neoclassicistisch stijlgewaad. Er zijn uitsluitend ronde torens, de tussenvelden zijn vlak. De fraaie consoles onder de torens vertonen Ionische stijkenmerken. Ter weerszijden van een harpspelende David op de middentoren zijn op de zijtorens bazuinblazende putti geplaatst.

Het bovengenoemde door de Remonstrantse Gemeente te Utrecht bestelde tweemanuaals orgel werd, zoals gemeld, in 1819 geplaatst in de St. Franciscus Xaveriuskerk te Amersfoort (afb 26). De bewaard gebleven ontwerptekening uit 1810 toont een orgel met een hoofd- en een rugwerkkast. Uit het bestek wordt duidelijk dat het pijpwerk van de beide manualen in de hoofdkast zou worden ondergebracht en

26 *St. Franciscus Xaveriuskerk, Amersfoort (RCE)*

dat vóór de klaviatuur een “blind Rugpositief” (een loze rugwerkkast met frontpijpen) zou worden geplaatst. Dat blinde rugpositief werd weggelaten bij de plaatsing van het orgel in Amersfoort, maar in 1983 alsnog - conform de ontwerptekening - toegevoegd.

De hoofdkast is als het ware een vergrote versie van het Vleutense front, met drie ronde torens en vlakke gedeelde tussenvelden met (als gebruikelijk) naar de middentoren oplopende bovenafsluitingen en naar binnen aflopende labiumlijnen. In het schijnrugwerk zijn juist de zijtoren hoger dan de middentoren, en verlopen bijgevolg de bovenafsluitingen en de labiumlijnen van de tussenvelden omgekeerd aan die van de hoofdkast, zodat een fraai contrast ontstaat. Een dergelijke vormgeving van een rugwerk is overigens uniek in het werk van het huis Bätz.

Bij de plaatsing in Amersfoort werden, in afwijking van de ontwerptekening, volumineuze vleugelstukken aan de hoofdkast gezet, met daarin diverse muziekinstrumenten. De rugwerkkast heeft daarentegen - zoals op de ontwerptekening aangegeven - bescheiden vleugelstukken. De hoofdkast werd voorzien van een muziekinstrumententrofee op de middentoren en siervazen op de zijtoren; in de kappen van de torens zijn rozetten aangebracht; onder de basementlijst loopt een tandlijst met onder de torens voluten opgebouwd uit acanthusbladeren. De bekroningen van de rugwerkkast wijken af van de ontwerptekening; in plaats van een wijzerplaat geflankeerd door musicerende putti zien we lieren op de zijtoren (er is in 1983 afgezien van een bekroning op de middentoren); de voluten onder de torens, met vrij eenvoudig bladwerk, zijn qua vormgeving ontleend aan de ontwerptekening.

De beide in de provincie Utrecht bewaard gebleven huisorgels van Gideon Thomas Bätz, dat in kasteel Amerongen (1780) en dat in de Utrechtse Domkerk (1796), komen in het hoofdstuk 18e eeuwse huisorgels nader aan de orde.

De orgelmakers Meere

De familie Bätz had met name in het laatste kwart van de 18e eeuw en de eerste decennia van de 19e eeuw een geduchte concurrent in de persoon van Abraham Meere (1761-1841). Meere vestigde zich al op 18-jarige leeftijd

als zelfstandig bouwer in Utrecht. Hij werd enige tijd geassisteerd door zijn broer Arnoldus (1765-1846) en ook zijn zoons Abraham jr. (1784-1827) en Arnoldus Jacobus (1789-1824) werkten aan het begin van de 19e eeuw mee in het bedrijf. Omdat Meere senior zijn beide als orgelmaker werkzame zoons overleefde werd het bedrijf in 1841 nog enkele jaren voortgezet door zijn kleinzoon Abraham (1817-1849). Het werk van zijn meesterknechten Wander Beekes (1794-1838) en Henricus Dominicus Lindsen (1794-1860) valt buiten het bestek van deze brochure.

Hoewel bij de familie Meere dus feitelijk sprake is van drie generaties orgelmakers moet Abraham Meere senior toch als veruit de belangrijkste worden beschouwd. Zijn werkterrein strekte zich tot ver buiten zijn woonplaats

27 *Hervormde Kerk, Maarssen (RCE)*

uit en hij werkte zowel voor katholieke als protestantse opdrachtgevers. Op zijn omvangrijke werklijst van wel meer dan 40 orgels staat dan ook een groot aantal instrumenten voor rooms-katholieke (schuil)kerken. Daarnaast was hij uiteraard ook vaak betrokken bij overplaatsingen van en wijzigingen aan bestaande instrumenten. In de provincie Utrecht bouwde hij nieuwe orgels in Achterveld, Harmelen, IJsselstein (1792), Maarssen (1790), Montfoort (1805), Soesterberg, Utrecht (Maria Minor, 1789 en H. Maria, 1810) en Vianen (1803). Daarnaast voorzag hij het orgel van de Utrechtse Jacobikerk in 1823 van een nieuw Rugpositief. Van de in de provincie Utrecht gebouwde instrumenten bleven er vier in meer of mindere mate bewaard. Het orgel van de Hervormde Kerk in Linschoten (voltooid in 1828) is vervaardigd door zijn zoon Abraham junior. Van dit orgel resteert nog slechts het front en valt buiten het bestek van deze brochure.

Het uit 1790 daterende orgel in de Hervormde Kerk van Maarssen (afb 27) is het op één na oudste bewaarde Meere-orgel. Het instrument, dat in de loop der jaren niet ongewijzigd bleef, werd in 1980 gerestaureerd en uitgebreid met een vrij pedaal. Ook de kleurstelling van de kas dateert van deze restauratie.

Het front van dit orgel lijkt te zijn geïnspireerd op het werk van de familie Bätz, in het bijzonder het orgel van de Hervormde Kerk in Heukelum (1779). De belangrijkste verschillen tussen beide instrumenten zijn de ronde zijtorens (in Heukelum spits) en de vorm van de zijvelden. Deze zijn in Maarssen flauw gebogen. De kappen van zowel de torens als de velden zijn in Maarssen ook forser; bovendien steken de kappen van de zijvelden sterk uit. De kappen zijn voorzien van tandlijsten. Tussen de etages van de tussenvelden is een decoratie van bladeren, gebogen meanders en linten aangebracht. De blindingen aan de pijpvoeten bestaan uit bladtakjes. De bovenblindingen bestaan in hoofdzaak uit draperieën, in de torens en tussenvelden met kwasten. De consoles onder de torens zijn gedecoreerd met acanthusbladwerk. De wangstukken zijn zeer sober vormgegeven. Op de middentoren een beeld van Koning David met een harp; op de zijtorens mannen met respectievelijk een triangel (links) en dirigeerstok met bladmuziek (rechts). Op de zijvelden figuren met

zegepalmen en bazuinen.

In 1792 bouwde Meere een orgel voor de Rooms-Katholieke schuilkerk van IJsselstein dat wat betreft uiterlijk van de kas sterk lijkt op dat van Maarssen. Het instrument verhuisde in 1887 naar het huidige neogotische kerkgebouw maar werd vervolgens in 1908 verkocht. Via orgelmaker Martin Vermeulen (Woerden) kwam het in 1911 in de Gereformeerde Bethelkerk van Urk terecht. Bij de thans in gang zijnde restauratie van dit orgel wordt pijpwerk gebruikt dat afkomstig is van het voormalige Meere-orgel (1805) in de parochiekerk van de Montfoort.

28a *Hervormde Kerk, Vianen (CB)*

Van het orgel dat Abraham Meere in 1803 voor de Hervormde Kerk van Vianen (afb 28a) vervaardigde, resteert slechts de orgelkas. Een deel van het pijpwerk van dit instrument is uiteindelijk in 1994 gebruikt bij de restauratie van het Meere-orgel in de Hervormde Kerk van Epe (1809). In de kas van Vianen bevindt zich sinds 2010

28b *Detail rugwerk Hervormde Kerk, Vianen (CB)*

een nieuw instrument van Belgische orgelmaker Dominique Thomas.

Oorspronkelijk maakte het orgel deel uit van een gecombineerde orgel-kanselpartij die tussen het koor en het schip was geplaatst. Daarbij deed de onderbouw van het Rugpositief dienst als klankbord. De overgang tussen kanselgedeelte en orgelgaanderij werd gevormd door een dorisch fries. Achter het orgel bevond zich een schot dat door zijn beschildering de indruk wekte een ronde nis te vormen. Bij de kerkrestauratie van 1949-1955 werd het orgel naar de westzijde van de kerk verplaatst. De gaanderij is toen voorzien van nieuwe zuilen en de gedecoreerde wanden aan weerszijden van de kas gingen daarbij verloren.

Het Meere-orgel van Vianen was het eerste met een rugpositieffront, dat overigens loos was (en sinds 2010 ook weer is). Mogelijk is het aangebracht om te voorkomen dat kerkgangers zouden worden afgeleid door de boven de kansel gezeten organist. De eigenaardige gebogen vorm van dit positieffront is ontstaan door de afstemming

op de halfronde onderlijst van de tribune die tevens als klankbord dienst deed. De hoofdkas lijkt sterk op de orgelkas in de Hervormde Kerk van Akersloot (1802): een vijfdelige opbouw van ronde middentoren, holle gedeelde tussenvelden en ronde zijtorens. De decoratie met tandlijsten in de kappen en cannellures in de onderlijsten is ook nauw verwant; dat geldt ook voor de consoles met guirlandes onder de torens. In Vianen is de gehele ornamentiek echter rijker en verfijnder uitgevoerd.

De wangstukken van de hoofdkas zijn voorzien van muziekinstrumenten. De blinderingen bestaan uit een combinatie van slingers en bladtakjes. Op het middenveld van het rugpositieffront is een muziekinstrumententrofee aangebracht (afb 28b), de zijvelden worden bekroond door vazen. Op de zijtorens van de hoofdkas staan met guirlandes versierde obeliskes. De vrouwengestalte op de middentoren stelt de godsdienst voor.

In 1810 bouwde Abraham Meere een nieuw orgel voor de Rooms-Katholieke schuilkerk van Onze Lieve Vrouw ten Hemelopneming 'buiten de Witte Vrouwenpoort' in Utrecht. Het tot dan toe aanwezige instrument van Hendrik Hermanus Hess (1772) nam hij in om het in 1814 in de Hervormde Kerk van Velp te plaatsen. Na vele wijzigingen bleef van dit instrument in Velp de kas en een deel van het pijpwerk bewaard.

Ook het in 1810 gebouwde Meere-orgel bleef niet op zijn oorspronkelijke locatie staan. In 1895 plaatste de firma Maarschalkerweerd & Zn dit instrument over naar de kort daarvoor voltooide nieuwe neogotische kerk aan de Biltstraat. Bij die gelegenheid is de oorspronkelijke orgelkas van een onderbouw voorzien waarbij het tot dan toe aanwezige uurwerk onder het front werd verwijderd. Ook de vleugelstukken, bekroningen en een deel van het snijwerk zijn toen verdwenen. In 1974 herplaatste de firma L. Verschueren C.V. het orgel in een eigentijdse kerk die op de plaats van de vorige kerk werd gebouwd. Nadat ook dit gebouw in 1993 was gesloten verhuisde het instrument naar de Rooms-Katholieke St.-Aloysiuskerk (Utrecht) (afb 29).

De onderkas van dit orgel dateert uit 1895. Opvallend aan dit strak vormgegeven bovenfront is vooral de vierkante console onder de middentoren, een element dat Meere bij zijn eerste orgel voor Beusichem (1787, thans te Zuidlaren)

29 *St. Aloysiuskerk, Utrecht (RCE)*

bij alle drie de torens toepaste, maar daarna tot 1810 niet meer gebruikte. De console is versierd met palmetten en een rozet. De beide andere consoles zijn bescheiden vormgegeven. Tussen de consoles zijn eenvoudige slingers aangebracht. Het snijwerk tussen de torens is een subtiel samenstel van transparante abstracte vormen en bladtakjes. Bij de torens zijn vergelijkbare vormen toegepast, maar dan gecombineerd met aan een rozet opgehangen draperiën. Het snijwerk tussen de etages van de tussenvelden bestaat in hoofdzaak uit blaadjes.

Overige in Utrecht aanwezige Nederlandse orgels in de periode 1700-1810

In de aula van het Utrechtse Academiegebouw aan het Domplein (afb 30) bevindt zich sinds 1961 een orgel waarvan de geschiedenis teruggaat tot 1739. In dat jaar leverde Groningse orgelmaker Albertus Anthonie Hinsz (1704-1785) een nieuw éénklaviers instrument voor de Lutherse Kerk te Deventer. Joachim Hess beschrijft het

uiterlijk van instrument in 1774 als volgt: het fraaje dat ik by dit Werkje vond was, dat ik 'er twee Clavieren dagt te vinden, wyl de Lambriseering van het Oxaal zodanig was gemaakt dat het zig vertoonde als of het Orgel met een Rugpositief voorzien was.

In 1853 bestelde de Lutherse gemeente een nieuw orgel bij Carl Friedrich August Naber (1797-1861). Hij plaatste het oude orgel in 1854 in de Hervormde Kerk van Bergen (Noord-Holland) waar het tot 1913 dienst deed. Orgelmaker H.W. Flentrop plaatste het vervolgens over naar de Gereformeerde Kerk van Wormerveer. In 1932 verhuisde het instrument opnieuw, nu naar de Hervormde hulpkerk van Edam. Nadat het ook daar in 1959 werd afgedankt kreeg het een nieuwe bestemming in de aula van het Utrechtse Academiegebouw. Orgelmaker D.A. Flentrop voorzag het orgel van een Rugpositief en een vrij pedaal dat in twee aparte torens in de balustrade geplaatst werd. Hoewel het Rugpositief al in 1961 bespeelbaar was, is de herbouw pas in 1963 voltooid.

De huidige hoofdwerkkas omvat het oorspronkelijke eenmanuaals orgel. De opzet hiervan is vergelijkbaar met die van het orgel in Zandweer (1731), maar dan in een vier-voets uitvoering. De gebogen bovenlijsten

30 *Academiegebouw Universiteit, Utrecht (RCE)*

van de tussenvelden zijn voorzien van lambrequins. Het blinderingsrijwerk is gebaseerd op geabstraheerde vegetatieve vormen die vooruitwijzen naar de vormtaal van het rococo. De S-voluten tussen de torens zijn vermoedelijk door Naber aangebracht, evenals de vleugelstukken aan de hoofdkas. Het beeld van Koning David is vrijwel zeker van elders afkomstig maar zou gezien de elegante vorm van de harp wel uit de bouwtijd van het orgel kunnen stammen. De verbindende panelen tussen pedaaltorens en Rugpositief zijn vervaardigd van het oorspronkelijke loze onderfront. Oud zijn ook de beeldjes op het in 1961 vervaardigde Rugpositief. Ze zijn echter afkomstig van het orgel dat thans in de Christelijke Gereformeerde Kerk van Woerden staat (zie pag. 33).

De huidige Hervormde Kerk van Wilnis dateert uit 1877 en is gebouwd na het instorten van het voorgaande kerkgebouw. In het kader van de bouw van de nieuwe kerk besloot men ook een orgel aan te kopen. (afb 31) Tot die tijd werd

31 *Hervormde Kerk, Wilnis (DS)*

de kerkelijke zang geleid door een voorzanger. Het in 1877 aangekochte instrument was afkomstig uit de Sint-Lambertuskerk van Kralingen. Het van origine eenklaviers instrument is vermoedelijk omstreeks 1760 gebouwd door de Rotterdamse orgelmaker Johannes Jacobus Moreau (1729-1764). In 1802 werd het overgeplaatst naar een nieuw kerkgebouw. De orgelmakers Luitjen Jacob en Jacob van Dam leverden in 1842 achter het oude front een grotendeels nieuw, tweeklaviers instrument. In deze vorm kreeg het orgel in 1877 een nieuwe bestemming in Wilnis. De firma J. de Koff bouwde in 1926 een nieuw orgel met gekladden en pneumatische tractuur achter het oude front. Van het oorspronkelijke instrument resteren slechts de kas en de frontpijpen.

De vijfdelige opbouw van dit orgel met ronde middentoren, holle tussenvelden en spitse zijtorens, is goed vergelijkbaar met die van de andere instrumenten van Johannes Jacobus Moreau. Ook de vlamtongen tussen de frontpijpen zijn typisch voor deze orgelmaker, evenals de detaillering van de bovenlijst van de tussenvelden. Een belangrijk verschil met andere, oudere instrumenten is het feit dat de tussenvelden ongedeeld zijn en dat in plaats daarvan verhoogde frontstokken zijn toegepast. De weelderige decoratie is in rococo-vormen uitgevoerd. De driedelige soffiet is vrij eenvoudig, maar de blindingen vertonen daarentegen een grote rijkdom. De basis van dit snijwerk wordt gevormd door C-voluten, maar ook vegetatieve vormen en schuimwerk zijn zichtbaar. Fraai is ook het langs de bovenlijsten opklimmende snijwerk. Opvallend zijn de opengewerkte vleugelstukken die door plantenstengels worden omrankt. Het meest opmerkelijke deel van de decoratie is de schuimachtige waaijer op de middentoren, waaruit muziekinstrumenten tevoorschijn komen. Op de zijtorens bespelen gevlugelde putti een fluit en luit.

Het front van het orgel dat sinds 1855 in de Hervormde Kerk van Zijderveld (afb 32) staat wordt toegeschreven aan Andreas Wolfferts (1750-1820) en gedateerd op 1770. Het stond aanvankelijk in de Remonstrantse Kerk te Leiden. Uit de beschikbare historische gegevens zou echter kunnen worden opgemaakt dat Wolfferts gebruik heeft gemaakt van materiaal dat van elders werd aangekocht. Het tweeklaviers instrument is in 1843 hersteld door Hinderik

32 Hervormde Kerk, Zijdeveld (ReWi)

Berends Lohman (1799-1854); zijn zoon en opvolger Nicolaas Anthonie Gerardus (1834-1871) nam het orgel in 1855 onder handen, maar desondanks was men niet langer tevreden over het instrument. Nog in datzelfde jaar besloot men tot de bouw van een nieuw orgel door de firma J. Bätz & Co. Het oude instrument werd voor 400 gulden verkocht aan de Hervormde Gemeente van Zijdeveld en daar geplaatst door Nicolaas Lohman. Toen in 1869 de toren van de kerk dreigde in te storten is het binnenwerk van het orgel verwijderd. Drie jaar later plaatste men een kabinetorgel achter het oude front. Dit deed vervolgens dienst tot 1902 waarna P. van Meggelen & Zn. - met behoud van het front - een nieuw orgel leverde. In 1973 verving E. Verschueren (Tongeren) dit instrument door een nieuw waarbij oud pijpwerk van elders werd gebruikt.

Op basis van het nog aanwezige oude snijwerk zou het front kunnen worden gedateerd op het derde kwart van de 18e eeuw. De bekroning van de middentoren en de zijwangen zijn van recente datum, evenals de huidige kleurstelling. Oorspronkelijk stond op de middentoren een eenvoudige lier.

Zoals vele kerken in Utrecht kent ook de Geertekerk een zeer bewogen geschiedenis (en was zelfs midden vorige eeuw een ruïne geworden). Het kerkgebouw kreeg zijn huidige vorm na een zeer ingrijpende restauratie in de periode 1954/56. Alle thans aanwezige inventarisstukken zijn aangekocht of geschonken na deze restauratie. Daaronder bevinden zich ook de beide orgels. Het grote orgel is in 1804 door Johannes Stephanus Stumphler (1736-1807) (afb 33) gebouwd voor de Doopsgezinde Kerk van

33 Geertekerk, Utrecht (RCE)

De Rijp. Voordat deze kerk in 1949 werd afgebroken werd het orgel door D.A. Flentrop gedemonteerd en vervolgens in de Friese Doopsgezinde Kerk van Zaandam geplaatst. In 1956 is het gerestaureerd en overgebracht naar de Geertekerk. Deze werkzaamheden werden uitgevoerd door de firma Gebr. Van Vulpen.

Het front van dit orgel is een zeer goed verzorgd voorbeeld van het meest gebruikelijke vijfdelige Strumphler-type. De buitengewoon fraaie ornamentiek bestaat uit S-vormige bladranken, met daartussen bebladerde takken en guirlandes. De frontpijpen van de tussenvelden hebben vloeiende naar het midden aflopende parallelle labiumlijnen. Boven de tussenvelden zijn golfranken met guirlandes en gestrikte linten te zien. Tussen onderen bovenvelden is een reeks rozetten aangebracht. De soffiet bestaat uit weelderig bladwerk. De kappen van de torens zijn van tandlijsten voorzien. Zeer opvallend zijn de bekroningen. Op de zijtoren staan met guirlandes behangen vazen voorzien van reliëfs, terwijl op de middentoren een versierde zuilschacht is geplaatst met daarop een borstbeeld van Apollo. Dit is vervaardigd

naar voorbeeld van een beroemd Hellenistisch beeld dat bekend is van een Romeinse kopie: de Apollo van Belvédère. Bijzonder is ook de balustrade die in het benedengedeelte is gedecoreerd met slingers in ingenieus gecomponeerde lijsten; in het bovenste deel is een zeer gecompliceerd samenstel van golfranken, guirlandes en lauwerkransen te zien.

34 *Hervormde Kerk, Nederlangbroek (RCE)*

In de Hervormde Kerk van Nederlangbroek bevindt zich het enige in de provincie aanwezige instrument van de Goudse orgelmaker Johan Caspar Friedrichs (afb 34). Weliswaar bouwde hij in 1821 ook een orgel voor de Hervormde Kerk van Zeist, maar dit instrument is verloren gegaan. De gewijzigde orgelkas bleef echter wel bewaard en bevindt zich thans in de Hervormde Kerk van Boven-Hardinxveld. Het veel kleinere instrument van Nederlangbroek bleef daarentegen vrij goed bewaard. Het is overigens niet ondenkbaar dat Friedrichs bij de bouw van dit instrument voor de orgelkas gebruik maakte van delen van een reeds bestaande orgelkas van omstreeks 1770. Betref dit wellicht een ouder instrument van de in 1771/72 gerenoveerde kerk?

De orgelkas in zijn huidige vorm is van een vrij gebruikelijk model bestaande uit een ronde middentoren, gedeelde tussenvelden en spitse zijtorens. Op de onderkas is een wijzerplaat aangebracht die wordt omlijst door weelderig snijwerk dat zich tot onder de torens uitstrekt. Dit snijwerk draagt alle kenmerken van het rococo en bestaat voornamelijk uit C-voluten, omhangen met vergulde bloemmotieven. Ook de meeste blinderingen en de vleugelstukken lijken wat betreft vormgeving uit deze periode te dateren. De draperieën boven de tussenvelden zijn daarentegen uitgesproken neoclassicistisch. Dat geldt ook voor het beeld op de middentoren, dat vermoedelijk een personificatie van de godsdienst voorstelt. Ook de zijstukken met ruitpatroon en de muziekinstrumenten op de zijtorens zullen uit 1809 dateren. Het lijkt er dan ook op dat Friedrichs voor dit orgel (delen van) een oudere kas opnieuw heeft gebruikt en aangepast aan de toen geldende mode.

Orgelfronten van buitenlandse komaf

De provincie Utrecht is in de 19e en 20e eeuw verrijkt met diverse 18e eeuwse orgels van buitenlandse herkomst. Dit betreft hetzij al van origine voor Nederlandse kerken bestemde instrumenten, vervaardigd door uit het buitenland afkomstige orgelmakers, dan wel voor buitenlandse kerken gebouwde orgels die in Utrecht een tweede (dan wel derde of zelfs vierde) 'leven' begonnen zijn.

Het sedert 1985 in de Tuindorperkerk te Utrecht aanwezige hoofdorgel (afb 35a) werd in 1704/05 of tussen 1709 en 1714 door Conrad Ruprecht II gebouwd voor de Minderbroederskerk te Roermond. Het instrument verhuisde drie maal, rond 1822 naar de Munsterkerk te Roermond, in 1891 naar de Gereformeerde Oosterkerk te Utrecht en in 1985 naar de Tuindorperkerk.

Conrad Ruprecht II, geboren in 1672 te Anholt, was een telg uit een vooraanstaand Westfaals orgelmakersgeslacht. In 1704 verkreeg hij het burgerrecht van Roermond, van 1706 tot in ieder geval 1709 woonde hij in Boxmeer, daarna was hij - tot aan zijn overlijden in 1721 - wederom gevestigd in Roermond. Zijn orgelbouwtijl bleef Westfaals. Dat blijkt ook uit het front van het Utrechtse Tuindorperkerorgel. Daarbij moeten we overigens bedenken dat het huidige

35a *Tuindorperkerk, Utrecht (WiMe)*

aanzicht van het orgel een combinatie is van originele elementen en van verbouwingen bij de drie verhuizingen. Van oorsprong was het een tweemanuaals balustrade-orgel (hoofdwerk en onderpositief) met de klaviatuur aan de achterzijde. Van de oorspronkelijke gedaante resteren nog de zijtorens en veel van het snijwerk. Naar alle waarschijnlijkheid had Ruprecht zowel het hoofdwerk als het onderpositief in het front zichtbaar gemaakt: het hoofdwerk (zoals thans nog) in de bovenkast en het onderpositief in de onderkast (op de huidige plaats van de klaviatuur). Het hoofdwerk-front bezat zeer waarschijnlijk een flauw spitse of een licht geronde middentoren (met de 9 grootste frontpijpen C, D-A), geflankeerd door spitse tussenveldjes (met de frontpijpen c'-h') en (de nog immer aanwezige) spitse zijtorens (met de frontpijpen Bes-h). Conform Westfaalse tradities zal het onderpositief-front een verkleinde versie van het hoofdwerk-front zijn geweest (met in ieder geval sprekende frontpijpen van C,D-a).

Na de opheffing van het Roermondse Minderbroedersklooster in 1797 bleef het orgel tot en met 1821 in de kerk achter en viel het ongetwijfeld ten offer aan vandalisme (onder meer tijdens de Franse bezetting). Daarbij zal in elk geval het

35b *Situatie voormalige Oosterkerk, Utrecht (RCE)*

front van het onderpositief zwaar beschadigd zijn, maar zal ook dat van het hoofdwerk niet ongeschonden zijn gebleven. Bij de plaatsing in de Roermondse Munsterkerk rond 1822 werd het orgel op een galerij geplaatst en werd de schade hersteld. Daarbij is waarschijnlijk het onderpositief-front niet hersteld, maar vervangen door al dan niet opengewerkte panelen, en zijn de middentoren en de tussenveldjes van het hoofdwerk-front getransformeerd tot het huidige centrale vlakke torenveld. De klaviatuur bleef aan de achterzijde van de orgelkast gesitueerd.

Bij de verhuizing van het orgel naar de Gereformeerde Oosterkerk te Utrecht in 1891 is onder meer de onderkast (met de windlade van het onderpositief) 180 graden gedraaid en is in de rechterzijwand van de kast een nieuwe klaviatuur geplaatst. Het 'gat' van de oude klaviatuur - door de 'omdraaiing' van de onderkast nu aan de frontzijde gelegen - werd opgevuld met een nieuw loos frontje (met houten imitatiepijpen) (afb 35b).

Na de sluiting van de Oosterkerk (het gebouw is vervolgens in 1983 afgebroken) werd het Ruprecht-orgel in 1985 na een partiële restauratie (alle orgeldelen behalve het pijpwerk) geplaatst in de Tuindorperkerk. Daarbij is het front

niet gereconstrueerd naar de Ruprecht-situatie (daartoe waren trouwens toen niet voldoende gegevens bekend). Het hoofdwerk-front werd in zijn 'gegroeide' toestand-1822 geconserveerd en het "paaltjesfront" moest plaatsmaken voor een nieuwe klaviatuur (in een bij het hoofdwerk-front aansluitende stijl). Het pijpwerk werd tenslotte in 2000 gerestaureerd, eveneens naar de situatie-1822.

Zo laat het front van het Tuindorpkerkorgel de 'cruciale' momenten uit haar geschiedenis zien.

Van het snijwerk in het hoofdwerk-front zijn nog origineel de opzetstukken (met schelpmotieven) op de zijtorens, het blinderingsnijwerk van de zijtorens (eveneens met schelpmotieven), de uit plantaardige motieven samengestelde voluutvormige vleugelstukken en de 'vegetatieve' slingers op de middenstijlen en de stijlen van de zijwanden. Het blinderingsnijwerk van het centrale torenveld en de 'plantenstelen' onder op de middentijlen dateren uit ca.1822; dat geldt ook voor de met snijwerk versierde uit voluutvormen samengestelde zijconsoles. De borstwering (gemaakt door Dolf van der Baan) en het davidsbeeld (vervaardigd door Evert van Kooten Niekerk) dateren uit 1985.

Het 15e eeuwse kerkje in het voormalige fort Blauwkapel (gemeente Utrecht) werd in 1961 voorzien van een klein Vlaams barok orgel (afb 36). Het werd in 1968 gerestaureerd. Op dat moment was de geschiedenis van het instrument nog niet bekend. Deze kon pas zo'n drie decennia later worden ontrafeld.

Het orgel werd in 1711 gebouwd door de gerenommeerde leperse orgelmaker Jacobus van Eynde voor de St. Trudo-Abdij te Male (Brugge). Na de opheffing van het klooster in 1796 werd het verkocht aan de parochiekerk van Beernem. In 1851/1852 werd het door de orgelmaker Maximilien van Peteghem overgeplaatst naar de parochiekerk van Sint-Maria-Aalter. Bij die gelegenheid is het orgel ingrijpend gewijzigd. In feite werd een nieuw binnenwerk gebouwd met gebruikmaking van het front en de labiale grondregisters van Van Eynde. Toen Paul Anneessens in 1955 een nieuw orgel voor de kerk in Sint-Maria-Aalter bouwde, nam hij het oude in en hij verkocht het rond 1960 aan de firma J. de Koff & Zn te Utrecht die het vervolgens in het Blauwkapelse kerkje plaatste.

36 Kerk, Blauwkapel bij Utrecht (Elb)

De tweedelige orgelkast heeft een onderkast met eenvoudig paneelwerk, waarin de windvoorziening is ondergebracht en een bovenkast met de windlade en het pijpwerk. De klaviatuur is aan de achterzijde van de onderkast geplaatst. Het achterste deel van de onderkast is op enig moment - waarschijnlijk in 1851/52 - verbreed.

Het front is drieledig: een spitse middentoren en (lagere) vlakke zijvelden. Karakteristiek voor Van Eynde zijn het brede lijstwerk onder en boven de frontpijpen, de consoles op de middenstijlen en het snijwerk. Het blinderingsnijwerk is samengesteld uit voluten en bloemmotieven. Op de stijlen zijn leeuwepojes met slingers aangebracht. Het paneelwerk

van de onderkast is aan de voorzijde oorspronkelijk mogelijk - zoals bij de nog altijd in België aanwezige Van Eynde-orgels te Stalhille (1715) en Oostkamp (1717) - van snijwerk voorzien geweest. Naar barokke Vlaamse traditie zijn de (nog originele!) frontpijpen van hoge spitse labia voorzien.

37 Rehobothkerk, Woerden (MR)

De Christelijke Gereformeerde Rehobothkerk in Woerden is een eenvoudige zaalkerk uit 1986, gebouwd naar ontwerp van architect Frank van Buren. In deze moderne kerk bevindt zich een oud instrument van tot nog toe onbekende herkomst (afb 37). Dit orgel is overigens niet het eerste historische orgel dat de kerkelijke gemeente zich wist te verwerven want ook in de vorige kerk was een historisch orgel aanwezig. Dit betrof een instrument van Abraham Meere junior dat in 1804 was gebouwd, vermoedelijk voor de Oud-Katholieke kerk van Culemborg. In 1923 werd het in Woerden geplaatst en in 1979 weer verkocht ten gunste van het huidige instrument. Het Meere-orgel kreeg vervolgens in 1982 een nieuwe bestemming in de Hervormde Kerk van Erichem.

Over de oorspronkelijke maker en de ouderdom van het thans in de Rehobothkerk aanwezige orgel doen verschillende verhalen de ronde. Aan de ene kant wordt Jacobus van den Eynde als bouwer genoemd; aan de andere kant wordt het instrument toegeschreven aan Hendrik Pescheur en gedateerd op circa 1715. Aan het einde van de 19e eeuw werd het orgel geplaatst in de Gereformeerde Kerk van Axel. De firma A.S.J. Dekker (Goes) verzorgde in 1918 de overplaatsing van het instrument naar de

Hervormde Kerk van Daarle. Nadat men daar besloot de oude kerk te vervangen door een nieuwe is het orgel in 1954 door medewerkers van de firma J.C. Sanders (Utrecht) gedemonteerd en opgeslagen. In 1962 is het orgel door de firma K.B. Blank, die de firma Sanders voortzette, in gewijzigde vorm in de Christelijke Gereformeerde Eben-Haëzerkerk in Utrecht geplaatst. De beide grote torens aan weerszijden van de oorspronkelijke kas dateren uit deze periode. Volgens de overlevering zijn bij die gelegenheid ook de bekronende beelden van de zijtorens verdwenen; ze zouden kort daarna een nieuwe bestemming hebben gekregen op het rugpositief van het orgel in het Utrechtse Academiegebouw (zie pag. 27). In 1979 is het orgel door de firma Hendriksen & Reitsma overgeplaatst naar de Christelijke Gereformeerde Rehobothkerk te Woerden. Dezelfde firma verzorgde in 1986 de herplaatsing van het instrument in de huidige kerk. Bij die gelegenheid zijn de in 1962 toegevoegde torens opnieuw geschilderd in de kleur van de oude kas en de van origine roodkoperen frontpijpen met tinfoolie belegd. Overigens zijn ook de frontpijpen van de oude kas niet origineel.

Zowel de vormgeving van de oorspronkelijke orgelkas als de decoratie daarvan wijst op een oorspronkelijke herkomst uit Zuid-Nederland of Vlaanderen. De combinatie van smalle ongedeelde tussenvelden en inzwinkende bovenlijsten komt niet vaak voor. Het meest aannemelijk is een situering in het grensgebied tussen de toenmalige Generaliteitslanden en Zuidelijke Nederlanden, vandaar de mogelijke toeschrijving aan de Antwerpse orgelmaker Pescheur. Ook de decoratie wijst in deze richting, met name de cherubijnenkoppen in de vleugelstukken die verder naar het noorden voornamelijk te vinden zijn bij de instrumenten van Conrad Ruprecht en Matthias Verhofstadt. In het snijwerk onder de middentoren zijn twee gevleugelde engelenkopjes zien. Onder de linker toren is zeer waarschijnlijk het hoofd van Koning David afgebeeld; vermoedelijk is de vrouwenfiguur onder de rechter toren Cecilia. In het blinderingsnijwerk zijn gezichten in te onderscheiden met ogen, wenkbrauwen en brede neusvleugels, een idee verwant aan de bladkoppen uit de 16e en vroege 17e eeuw. Bijzonder zijn nog de vrij hangende, gebogen slingers tussen de torens. De bekronende beelden zijn afkomstig van het tot 1979 aanwezige Meere-orgel in de vorige kerk.

38 *Voormalige Gereformeerde Kerk, Vreeland (RCE)*

In het koor van de Grote of St. Nicolaaskerk te Vreeland staat een uniek klein 18e eeuws orgel provisorisch opgesteld (afb 38). Het is afkomstig uit de Gereformeerde Kerk aldaar, die in 2010 is gesloten. Over de geschiedenis van dit orgel is voor 1893 helaas niets bekend. De oudste bekende gegevens dateren uit 1906 en stammen uit het archief van de Gereformeerde Kerk te Vreeland. In dat jaar kocht de Vreelandse gemeente het orgel van de Gereformeerde Kerk A (aan de Vaartweg) te Hilversum. Door de verkoper werd gemeld dat het instrument in 1893 geheel vernieuwd was door de firma Maarschalkerweerd & Zoon (Utrecht). Het orgel zelf maakt duidelijk dat het om een 18e eeuws instrument gaat dat, uitgezonderd de windlade, 'inwendig' door Maarschalkerweerd intergraal werd vernieuwd. De naam van de 18e eeuwse maker is jammer genoeg niet overgeleverd.

Het was van origine een balustrade-orgel met een vijfledige frontindeling: een ronde middentoren, tussenvelden en zijvelden. Waarschijnlijk was er oorspronkelijk geen onderkast; de windvoorziening zal naast of achter het orgel, al dan niet in een aparte ruimte geplaatst zijn geweest. De tussenvelden zijn - in ieder geval sedert 1893 - gedeeld.

De middentoren steekt ver naar voren, de smalle licht geholde tussenvelden en de gebogen zijvelden lopen naar achteren weg. Opmerkelijk zijn voorts de rijk versierde soffiet met een cul-de-lampe, het ontbreken van blinderingsnijwerk bij de pijpvoeten, de brede basementlijst, de brede torenkappen en de verkroppingen in de kappen van de zijvelden (waardoor visueel de binnenstijlen tot in die kappen lijken door te lopen). Deze elementen verschaffen het front een allesbehalve 'Hollandse' aanblik. We treffen ze 'in combine' daarentegen wel aan in Westfaalse en Rijnlandse fronten uit de tweede helft van de 18e eeuw. Zelfs een nog 'oostelijker' herkomst (Brandenburg, Thüringen of Saksen) valt niet uit te sluiten, maar is vanwege de brede basementlijst minder waarschijnlijk. De bekronende beelden (David, geflankeerd door musicerende engelen) kunnen stilistisch gezien uit de 18e of de 19e eeuw stammen en kunnen zowel in Duitsland als in Nederland zijn gemaakt. De vleugelstukken, alsmede de scheidingslijsten en de bovenafsluitingen van de tussenvelden lijken uit 1893 te stammen. Was het snijwerk in 1893 niet meer compleet en/of waren de tussenvelden oorspronkelijk ongedeeld?

In zijn totaalbeeld wijst het Vreelandse orgelfront op een Westfaalse of Rijnlandse oorsprong, hetgeen een datering rond 1760 aannemelijk maakt.

De aanschaf van het orgel voor de in 1813 herbouwde Hervormde Kerk van Tienhoven werd mogelijk gemaakt door een legaat van ds. D. Brinkman die er van 1830 tot 1880 predikant was (afb 39). Het orgel werd geleverd door Ehrenfried Leichel (1828-1905), op dat moment nog gevestigd te Duisburg. Leichel maakte voor Tienhoven gebruik van een bestaande orgelkas uit de late 18e eeuw. Het éénklaviers instrument is in 1926 gerestaureerd door J.C. Sanders en in 1991 door Fama & Raadgever. In dat laatste jaar zijn de frontpijpen van tinfoolie voorzien.

Zowel de oorspronkelijke locatie als de maker van de kas zijn tot op heden niet bekend. Het zesledige front bestaat uit een brede middenstijl met aan weerszijden daarvan smalle velden, in verhouding vrij forse torens en lagere smalle zijvelden. Een dergelijke opbouw komt veel voor in de Vlaamse orgelbouw uit de tweede helft van de 18e eeuw en in het bijzonder in het oeuvre van de familie Van Peteghem (Gent). Karakteristiek is dat bij deze kas de beide torens

39 *Hervormde Kerk, Tienhoven (RCE)*

nogal plastisch naar voren komen, iets wat bij de Vlaamse orgels van dit type niet zo gebruikelijk is. Een vergelijkbare frontopbouw met een brede middenstijl komt echter ook voor in het Rijnland. Het aan Ludwig König toegeschreven orgel in de Schlosskirche te Schleiden (gebouwd omstreeks 1770) is daar een belangrijk voorbeeld van. Wellicht dat Ehrenfried Leichel voor Tienhoven een kas uit zijn directe werkomgeving heeft gebruikt.

De zijstijlen hebben dezelfde breedte als de middenstijl en worden eveneens door een vaas bekroond. Het snijwerk op de consoles onder de torens bestaat uit puntige bladranken. Het rankwerk naast de orgelkas dateert daarentegen vermoedelijk uit 1880. Het bestaat uit vrij grove bladmotieven, vruchten en bloemen. Het blinderingsnijwerk in de torens is samengesteld uit sterk geabstraheerde bladmotieven, strikken en linten. Boven de velden zijn draperieën met afhanginge kwasten aangebracht.

18e-eeuwse huisorgels

De Nederlandse huisorgelbouw kende in de 18e eeuw een periode van grote bloei, met al vanaf de jaren 1730 Amsterdam als belangrijkste centrum. Getuige de talrijke krantenadvertenties hielden zowel vooraanstaande

orgelmakers (bijvoorbeeld Christian Müller) als inmiddels slechts 'op papier bekende' bouwers zich bezig met de huisorgelbouw.

Vele 18e eeuwse huisorgels werden naderhand overgeplaatst naar kerken of andere openbare gebouwen. In de provincie Utrecht staat nog één huisorgel op zijn oorspronkelijke standplaats, namelijk dat van het kasteel Amerongen.

Er waren qua vormgeving verschillende 'types' huisorgels. Allereerst was er een orgeltype dat ook in 'rusttoestand' als zodanig herkenbaar was, het positief. Daarnaast waren er huisorgels die in gesloten toestand leken op 'gewone' huismeubels. Zo onderscheiden we kabinet-, bureau- en secretaire-orgels. Het oudste type is het kabinetorgel, dat vanaf de jaren 1730 in zwang komt. Het bureau-orgel is vanaf circa 1765 te traceren, het secretaire-orgel vanaf ongeveer 1790. Qua dispositie was het bureau-orgel in feite een verkleinde versie van het kabinetorgel; in het geval het bureau te klein was voor de grootste pijpen werd het van een opstand voorzien. Huisorgels waren in hun tijd statussymbolen en naar de redenen om ze te 'verbergen' in huismeubels kan anno nu slechts worden gegist.

Het positief in Overlangbroek

De provincie Utrecht is sedert 1986 een uniek huisorgel in de vorm van een positief rijk, nota bene gebouwd door een in de stad Utrecht geboren en getogen orgelmaker: Albertus van Os (ca.1710-1773). Hij werd in het orgelmakersvak opgeleid door Willem van Limborg(h). In 1734 adverteert hij - hij is kort daarvoor naar Vlissingen verhuisd- met een door hemzelf gebouwd positief, zonder twijfel zijn opus 1. In de jaren 1740/50 (mogelijk ook nog daarna) werkt hij als orgelpijpenmaker geregeld samen met of voor de orgelmaker J.H.H. Bätz, maar opereert ook als zelfstandig orgelmaker. Tot voor kort waren er geen bewaard gebleven orgels van zijn hand bekend. Maar onderzoek van het in 1986 in de Protestantse Kerk te Overlangbroek geplaatste positief - voorafgaande aan en tijdens de in 2007 uitgevoerde restauratie ervan - heeft niet alleen uitgewezen dat dit instrument rond 1770 door Albertus van Os is gebouwd (afb 40), maar ook dat een ander positief van zijn hand uit dezelfde periode is bewaard gebleven in het muziekinstrumentenmuseum te Leipzig. Van Os' geschriften

40 *Protestantse Kerk, Overlangbroek (JSm)*

tonen een chique en bloemrijk taalgebruik, doorspekt met Franse woorden en termen. In zijn huwelijksakte had hij zelfs zijn achternaam van het - op fantasie berustende - toevoegsel 'de Chantelux' voorzien.

De oorspronkelijke standplaats van het orgel te Overlangbroek is niet bekend. Het instrument blijkt in 1839 in het Rooms-Katholieke Klein-Seminarie Hageveld te Velsen te staan. Dit seminarie was in 1817 geopend en het is vrijwel zeker dat het orgel van meet af aan deel uitmaakte van de inventaris. In 1847 werd het Klein-Seminarie Nieuw-Hageveld te Voorhout gesticht als voortzetting van het Klein-Seminarie Hageveld. Het orgel verhuisde naar die nieuwe locatie. In 1881 werd het overgeplaatst naar het tijdelijke kerkgebouw van de Rooms-katholieke St. Christophorusparochie te Schagen. Van daaruit werd het al in 1889 naar de kapel van het kerkhof St. Barbara te Alkmaar overgebracht. In 1964 werd het orgel verkocht aan de familie J.H. Kok te Heemskerk en hersteld. In 1986 werd het instrument aangekocht door de Hervormde Gemeente Overlangbroek en in haar 15e eeuwse kerkgebouw op een nieuwe galerij tegen de torenmuur geplaatst.

Het evident door Zuidnederlandse voorbeelden beïnvloede front is vijfledig. Een ronde middentoren wordt geflankeerd door ongedeelde tussenvelden en spitse zijtorens. Het

snijswerk en de voluten onder de torens vertonen rococo-kenmerken. Helaas zijn de kastbekroningen, de vleugelstukken en de - door Vlaamse/Zuidnederlandse voorbeelden geïnspireerde - vlamvormige opvullingen tussen de voeten van de forntpijpen verdwenen. Eveneens naar Vlaams/Zuidnederlands gebruik hebben de frontpijpen hoge bovenlabia, rond in de torens en spits in de tussenvelden.

In Amsterdam gebouwde kabinetorgels

De provincie Utrecht is vier, inmiddels in openbare gebouwen opgestelde in Amsterdam gebouwde kabinetorgels rijk.

Het in 1957 in de Geertekerk te Utrecht geplaatste kabinetorgel is wel toegeschreven aan Deetlef Onderhorst (afb 41). Recent onderzoek (pijperkinscripties) heeft echter uitgewezen dat het instrument niet van zijn hand is, doch door een vooralsnog onbekende Amsterdamse orgelmaker is vervaardigd. Naar Amsterdamse 'gewoonte' heeft het met notehout gefineerde meubel de vorm van

41 *Geertekerk, Utrecht (RCE)*

een zogenoemd schrijfkabinet, met een fraai gewelfde bovenlijst (voorzien van een medaillon), een uitschuifbaar klavier en een onderkast met schijnladen en overhoekse stijlen met leeuwepoten; windlade en pijpwerk zijn in de bovenkast ondergebracht. Het eigenlijke front bestaat uit drie vlakke pijpenvelden, met rococo-blinderingsnijwerk. De labiumlijn van het frontpijpenensemble vertoont een v-vorm.

42 *Diakonessenhuis, Utrecht (RCE)*

Van iets jonger datum - gelet op de aan het meubel en het snijwerk zichtbare overgang van het rococo naar de Louis XVI-stijl - is het eveneens anonieme kabinetorgel in het Diakonessenhuis te Utrecht (afb 42). Het is wel toegeschreven aan Pieter Müller (zoon van Christian Müller) en aan J.H.H. Bätz, maar beide toeschrijvingen worden niet bevestigd door het handschrift van de pijpwerkinscripties. Wel tonen de technische opbouw, de pijpwerkfactuur en de vormgeving dat de maker uit de omgeving of de school van Christian Müller afkomstig moet zijn. Ook dit, met mahonie gefineerde, meubel heeft de vorm van een schrijfkabinet, met een welvende bovenlijst inclusief medaillon en een onderkast met schijnladen en overhoekse stijlen met leeuwepoten. Ook hier bestaat het feitelijke pijpenfront uit drie velden, maar de vloeiende labiumlijnen van de

frontpijpen zijn hier per veld geconcepieerd. Het klavier behoeft niet te worden uitgeschoven om het orgel te kunnen bespelen.

Het in 1879 in het kerkgebouw van de Vrije Gereformeerde Gemeente, thans Oud-Gereformeerde Gemeente, te Amersfoort geplaatste kabinetorgel werd oorspronkelijk rond 1780 gebouwd, vermoedelijk door de Amsterdamse orgelmaker Johannes Engelbert Hageman (1743-1782). In 1872 werd het binnenwerk vernieuwd door Hermanus Knipscheer II (Amsterdam) die daarbij gebruik maakte van het bestaande pijpwerk. De gewelfde bovenlijst van het met mahonie gefineerde meubel is voorzien van drie medaillons (afb 43). In ieder van de drie pijpenvelden is de labiumlijn v-vormig. De frontpijpen hebben - uitzonderlijk voor een 18e eeuws Amsterdams kabinetorgel - hoge spitse bovenlabia. Het klavier is uitschuifbaar.

43 *Oud-Gereformeerde Gemeente, Amersfoort (TjR)*

Voor het jongste exemplaar van deze kleine reeks in Amsterdam gebouwde Utrechtse kabinetorgels springen we even over de grens van de 18e eeuw. Het werd rond 1805 gebouwd door de in zijn tijd zeer gereputeerde orgelmaker Jan Jacob Vool (ca.1748-1819). Het werd rond 1955 geplaatst in het koor van de Grote Kerk te Vianen (afb 44). Het meubel en de ornamentiek zijn uitgevoerd in neo-classicistische stijl. Het musicerende trio (een man geflankeerd door twee vrouwen) op de orgelkast is gehuld in toga's en de man (die kennelijk vereeuwigd is gedurende

44 *Hervormde Kerk, Vianen (AvB)*

een lange rust in de muziek) leunt op een gecanneleerd zuiltje. Ook de hoekstijlen van dit secretaire-achtige meubel zijn gecanneleerd. De labia van de frontpijpen verlopen v-vormig in het middenveld en zijn oplopend in de zijvelden. De onderkast is voorzien van schijndeurtjes en de kabinet-achtige vleugeldeuren zijn verschillende van breedte.

Kabinetorgels van H.H. Hess

Dankzij het werk van Hendrik Hermanus Hess (1735-1794) werd ook Gouda een belangrijk centrum van huisorgelbouw. Hoewel hij ook diverse kerkorgels bouwde, genoot hij vooral grote faam als bouwer van kabinet- en bureauorgels. Er zijn er meer dan veertig bekend en dat impliceert een productiviteit in dezen waarmee Hess bij wijze van spreken posthuum een plaats in het Guinness Book of Records verdient.

Hess' kabinet- en bureauorgels tonen - zowel qua vormgeving als qua technische opbouw - een eigen bouwstijl, die in de loop van zijn werkperiode (circa 1760 - 1794) met de 'stijl-tijdgeest' mee evolueerde, wat de orgelkasten betreft van de Louis XV-stijl tot het neoclassicisme.

De vormgeving van Hess' kabinetorgels is ontleend aan het model van de Engelse book case. Deze bestaat uit een door deurtjes af te sluiten bovenkast en een diepere onderkast met een schrijfblad, waaronder laden zijn aangebracht. Hess plaatst het windtoestel, de windlade én het grootste deel van

het pijpwerk in de onderkast; de grootste (houten) pijpen werden horizontaal opgehangen in de bovenkast. Typisch voor Hess (en zijn navolgers) zijn voorts onder meer een rijk gesneden paneel (met daarin muziekinstrumenten) boven het klavier, en (tussen circa 1770 en circa 1790) overhoeks geplaatste hoekstijlen met accoladevormige voorpoten. Alle eenklaviers Hess-kabinetorgels hebben twee frontpijpenvelden (met loze pijpen) die onveranderlijk aan alle zijden van blinderingsnijwerk zijn voorzien. De bovenkast wordt afgesloten door twee deuren, waarin de pijpenvelden (met loze pijpen) zijn opgenomen; de pijpenvelden kunnen op hun beurt zelf aan het gezicht worden onttrokken door kleinere deurtjes.

De stad Utrecht herbergt maar liefst drie eenmanuaals Hess-kabinetorgels in openbare gebouwen. Het oudste

45 *Pieterskerk, Utrecht (RCE)*

daarvan is eigendom van de NCRV, maar in 1987 in bruikleen gegeven aan de Pieterskerk (afb 45). Het meubel is met wortelhout gefineerd en de voorpoten hebben een eenvoudige rechte vorm. De gewelfde bovenlijst is van een medaillon voorzien.

In de Jacobikerk staat sedert 2003 een Hess-kabinetorgel uit 1774 (afb 46). De geschiedenis ervan is tot ongeveer

46 *Jacobikerk, Utrecht (MGM)*

het jaar 1900 in nevelen gehuld. Toen is het door de Oud-Gereformeerde Gemeente Utrecht op een veiling gekocht en opgesteld in haar kerkgebouw aan de Ambachtstraat. In 1959 kocht de familie Otte (toen woonachtig in Huis ter Heide, later verhuisd naar Utrecht) het instrument. De heer J.P. Otte schonk het orgel ruim veertig jaar later aan de wijkgemeente Jacobikerk. In 2011 is het conserverend gerestaureerd. Het instrument heeft een eiken kast, met notenfineer. In de gewelfde bovenlijst is een medaillon opgenomen. De voorstijlen van de onderkast zijn overhoeks geplaatst en van accoladepoten voorzien.

Het in ieder geval sedert 1907 in het bezit van het Centraal Museum zijnde Hess-kabinetorgel verkeert helaas in desolate toestand. Het instrument is gedateerd op 7 maart 1792. De meubel- en decoratiestijl is neoclassicistisch (afb 47). Het eiken meubel is gefineerd met bloemmahonie. De vlakke bovenlijst wordt bekroond door een gebroken fronton met tandlijsten. In het fronton is een harpspelend

47 *Centraal Museum, Utrecht (CM)*

vrouwenfiguurtje geplaatst, op de hoeken van de kast staan siervazen (deze ontbreken op de foto's). De rechte voorstijlen van de onderkast eindigen in taps toelopende poten.

Een in Rotterdam gebouwd kabinetorgel

De Rotterdamse orgelmaker Johannes Pieter Künckel (1750-1815) heeft een substantieel aantal huisorgels, waaronder ook tweeklaviers instrumenten, op zijn naam staan. De bewaard gebleven huisorgels van zijn hand tonen qua technische opzet een zodanige verwantschap met die van H.H. Hess dat de veronderstelling gerechtvaardigd is dat Künckel bij Hess in de leer is geweest. Maar qua vormgeving heeft Künckel als zelfstandig orgelmaker duidelijk eigen wegen ingeslagen.

Sinds 1971 staat er in de Dekenkapel van de Pieterskerk te Utrecht een eenmanuaals kabinetorgel dat zonder aarzeling aan Künckel kan worden toegeschreven en gedateerd kan worden op circa 1780 (afb 48). Het meubel, dat de vorm heeft van een book case, weerspiegelt de nadagen van het rococo: de zwierigheid is als het ware al enigszins 'verstrakt'. De door een siervaas onderbroken bovenlijst van de kast lijkt haast een voorbode van het vanaf circa 1790 in de mode rakende gebroken fronton te zijn. Maar die bovenlijst

48 Pieterskerk, Utrecht (RCE)

is nog wel gewelfd. De frontpijpen zijn in drie velden ondergebracht die van blinderingsnijwerk (bebladerde takken) onder en boven aan de pijpen zijn voorzien. Het middenveld - met een v-vormig labiumverloop - is licht gerond, de zijvelden - waarin de labia naar buiten oplopen - zijn vlak. Dit en de mate van welving van de onderkast en van de hoekstijlen verschaft het meubel een deftige elegantie. Boven het klavier bevindt zich een gesneden paneel, met onder andere bazuinen en bladstengels.

Een bureau-orgel en een Strumphler secretaire-orgel

De in Amsterdam gevestigde orgelmaker Johannes Stephanus Strumphler (1736-1807) kan worden beschouwd als een der belangrijkste bouwers van huisorgels uit het laatste kwart van de 18e en het begin van de 19e eeuw. Hij vervaardigde zowel kabinet-, bureau- als secretaire-orgels. Hoewel zijn enige bureau-orgel in een openbaar gebouw in de provincie Utrecht recentelijk naar elders is verhuisd en zijn enige secretaire-orgel in het Stichtse zich in particulier bezit bevindt, besteden we hier toch aandacht aan deze beide instrumenten. In de kapel van het Oud-Katholiek Seminarie te Amersfoort werd in 2001 - na restauratie - een bureau-orgel van Strumphler geplaatst dat gedateerd kan worden op ongeveer 1780 (afb 49). De gewelfde kast heeft nog rococo-vormen, maar het paneel boven het klavier - met bladranken en een medaillon - toont al de

49 Bureau-orgel, voorheen in Oud-Katholiek Seminarie, Amersfoort (FS)

Louis XVI-stijl. Het originele messing beslagwerk was in 1970 helaas in een afwijkende stijl vernieuwd; in 1975 is in plaats daarvan beslagwerk uit circa 1790 aangebracht. Het bovengenoemde secretaire-orgel, daterend uit 1807, is in Louis XVI-stijl gebouwd (afb 50). Het meubel is aan de voorzijde met bloemmahonie gefineerd, aan de zijkanten met 'gewoon' mahonie. De onderkast heeft drie schijnladen, boven in de kast is een vierde schijnlade aangebracht. De rechte bovenlijst (een tandlijst) is ingelegd met palm- en palissanderhout. Het front omvat drie velden met loze frontpijpen. Het middenveld heeft een v-vormige labiumlijn, de oplappende labia in de zijvelden zetten die v-vorm vrijwel voort. Het blinderingsnijwerk aan de boven- en de onderzijden van de pijpen is opgebouwd uit geabstraheerde plantaardige motieven.

50 Secretaire-orgel, privé-bezit (MGM)

Twee huisorgels van Gideon Thomas Bätz

Zowel J.H.H. als G.T. Bätz hebben kabinetorgels gebouwd. Van vader Bätz bleef in onze provincie geen enkel specimen bewaard, maar van zijn zoon resten ons twee - zeer gaaf bewaarde en qua vormgeving heel bijzondere - exemplaren, beide vervaardigd in opdracht van Frederik Christiaan Reinhardt (onder meer vrijheer van Amerongen en Heer van Middachten) en zijn vrouw, Anna Elisabeth van Tuyl van Serooskerken.

Het voor kasteel Amerongen bestemde orgel (afb 51) werd gebouwd in 1780, maar aldaar pas in 1813 geplaatst - mede doordat de familie Reinhardt in de Franse Tijd moest uitwijken naar Engeland. Het vertoont grote gelijkenis met het uit 1777 daterende Bätz-orgel dat thans in de Grote Kerk te Purmerend staat opgesteld. De in rococo-stijl geconcipeerde kast is als het ware een kruising van een orgelpositief en een kabinetorgel. De afmetingen van het instrument gaan die van een 'gemiddeld' kabinet ruim te boven, maar de plaatsing van de frontpijpen in drie velden correspondeert met het gebruikelijke 'kabinetorgel-beeld',

51 Kasteel Amerongen (RCE)

zij het dat de zijvelden niet vlak zijn doch naar achteren wegbuigen. Het middenveld heeft - als bij een kabinetorgel - een gewelfde kroonlijst, de onder- en de bovenkast vormen - als bij een orgelpositief - qua grondplan één geheel. Het middendeel van de onderkast - met het klavier en de muziekllessenaar - springt iets in. De kast is met bloemmahonie gefineerd. De bovenkast kan middels vier deuren worden afgesloten, de klaviatuur kan daarentegen - net als bij een orgelpositief - niet aan het gezicht worden onttrokken. Het snijwerk - met schuim- en vegetatieve elementen - is, net als de kast zelve, in rococo-stijl gehouden. De kast wordt boven het middenveld bekrond door een gewelfde snijwerkband, op de zijvelden staan kinderfiguurtjes. Het orgel bleef zeer gaaf bewaard en is thans in restauratie.

Het sinds 1971 in de Domkerk te Utrecht opgestelde kabinetorgel is, blijkens een authentiek opschrift boven het klavier, in 1796 gebouwd (afb 52). Het was bestemd voor kasteel Middachten maar werd aanvankelijk waarschijnlijk geplaatst in het huis dat de familie Reinhardt in de stad Utrecht bezat. De neoclassicistische, met bloemmahonie gefineerde kast is, door haar gesloten blokvorm en de uitsluitend uit palmhouten inlegwerk bestaande decoratie, van een opmerkelijke soberheid. De onderkast is, als gebruikelijk, van schijndeuren voorzien, maar - zeer uitzonderlijk - de bovenkast ook. De klaviatuur wordt ontsloten door dit bovenpaneel in zijn geheel naar boven te schuiven, waarbij in de kast tegen de zijwanden geplaatste contragewichten er voor zorgen dat het paneel niet op de vingers van de organist valt. Er is - eveneens uitzonderlijk in de 18e eeuwse Nederlandse kabinetorgel-traditie - geen pijpenfront aanwezig. Mede ook door de zeer goed bewaarde klankgeving een uniek instrument!

Tenslotte

Tot zover deze rondgang langs bestaande orgelfronten uit de periode 1479 tot circa 1800 in de provincie Utrecht, aangevuld met enkele inmiddels naar buiten haar grenzen verhuisde of verdwenen instrumenten. Ze begon met het oudste in Nederland bewaard gebleven orgelfront en ze eindigde met werk van twee Utrechtse orgelmakers - Gideon Thomas Bätz en Abraham Meere - die, overigens

ook over de tijdgrens van 1800 heen, met hun werk het gehele Nederlandse orgellandschap hebben verrijkt. In verreweg het grootste deel van de hier in beeld en woord voorgestelde periode was Utrecht een belangrijk centrum van orgelbouwkunst. Laten we het vele dat ons nog rest van dit rijke verleden zorgvuldig in stand houden zodat ook komende generaties er - net als wij - van kunnen genieten.

52 Domkerk, Utrecht (RCE)

Toegift - Grote Kerk Wijk bij Duurstede

Detailfoto's van de laatste restauratie
voltooid in 1980 (RCE).

Toegift - Orgelluiken orgel Jacobikerk Utrecht

(RCE)

Toegift - Enkele details kabinetorgel

Vool kabinetorgel ca. 1805, Grote Kerk Vianen (AvB)

Hess kabinetorgel 1792, Centraal Museum Utrecht (CMU)

Hess kabinetorgel
Jacobikerk, Utrecht (MGM)

Dispositie
Strumphler secretaire-orgel 1807
(MGM)

Literatuur

Encyclopedie Het Historische Orgel in Nederland, 15 delen. Nationaal Instituut voor de Orgelkunst (NIVO) 1997-2010.

Met name:

- Arjen Looyenga, Het Nederlandse orgelfront 1479-1725, deel 2,
- Arjen Looyenga, Het Nederlandse orgelfront 1725-1815, deel 5,
- Wim Diepenhorst, Utrecht als centrum van orgelbouw, deel 12.

Maarten Albert Vente, Utrechtse orgelhistorische verkenningen.

Bijdragen tot de geschiedenis der orgelcultuur in de Lage landen tot omstreeks 1630. Utrecht, 1989.

Henk Verhoef (red.), Het oude orgel van de Nicolaïkerk te Utrecht.

Kroongetuige van de Nederlandse muziekgeschiedenis. Zutphen, 2009.

Gert Oost, De orgelmakers Bätz (1739-1849). Alphen aan den Rijn, 1975.

Arend Jan Gierveld, Het Nederlandse huisorgel in de 17de en 18de eeuw. Amsterdam, 1977.

Mieke M. van Zanten, Orgelluiken. Traditie en iconografie. Zutphen, 1999.

R. Blijdenstijn en R. Stenvert, Bouwstijlen in Nederland, 1040-1940, Nijmegen, 2000.

Verantwoording foto's / copyright

AE Archief Eemland, Amersfoort

AvB Aart van Beek, Balkbrug

CB Cor Bouwstra, Vianen

CCU Museum Catharijneconvent, Utrecht

CMU Centraal Museum Utrecht

DS Dick Stam, Wilnis

Elb fa. Elbertse Orgelmakers, Soest

FS Frans Sellies, De Bilt

GdeJ G. de Jongh, Waardenburg

HVK Historische Verzameling KMA, Breda

JSm Jan Smelik, Steenwijk

MB Marius Birkhoff, Abcoude

MGM Manschot Grafimedia, Zeist

MR Maarten Rog, Den Haag

PB Piet Bron, Oss

RCE Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort

Rel Reliwiki (André van Dijk, Veenendaal)

TjR Tjalling Roosjen, Soest

UA Utrechts Archief, Utrecht

WiPe Wiki Pedia

Overzicht foto's

- op alfabetische volgorde van de plaats
- en voorafgegaan door de desbetreffende pagina

- (8) Abcoude, St.-Cosmas en Damianus kerk
- (17) Amersfoort, Lutherse Kerk
- (23) Amersfoort, St.-Franciscus Xaveriuskerk
- (14) Amsterdam, Felix Meritis
- (8) Amsterdam, orgelluiken voormalig orgel Nieuwezijdskapel
- (13) Amsterdam, stadhuis
- (18) Benschop, Hervormde Kerk
- (12) Breda, kasteel
- (21) Breukelen, Pieterskerk
- (16) IJsselstein, voormalig orgel Hervormde Kerk
- (12) Leiden, stadhuis
- (16) Loenen a/d Vecht, voormalig orgel Hervormde Kerk
- (22) Loenen a/d Vecht, voormalig orgel Hervormde Kerk
- (24) Maarssen, Hervormde Kerk
- (30) Nederlangbroek, Hervormde Kerk
- (7) Nieuwegein/Jutphaas, St.-Nicolaaskerk
- (36) Overlangbroek, Protestantse Kerk
- (18) Schalkwijk, St.-Michaëlskerk
- (35) Tienhoven, Hervormde Kerk
- (27) Utrecht, Academiegebouw
- (32) Utrecht, Blauwkapel
- (29) Utrecht, Geertekerk
- (36) Utrecht, Geertekerk
- (6) Utrecht, Jacobikerk, Utrecht
- (7) Utrecht, orgelluiken Jacobikerk
- (12) Utrecht, Paushuize
- (5) Utrecht, Pieter Saenredam: Pieterskerk
- (27) Utrecht, St.-Aloysiuskerk
- (31) Utrecht, Tuindorpkerk
- (19) Utrecht, voormalig orgel Doopsgezinde Kerk
- (4) Utrecht, voormalig orgel Nicolaïkerk
- (31) Utrecht, voormalige Oosterkerk
- (25) Vianen, Hervormde Kerk
- (26) Vianen, Hervormde Kerk (detail)

- (23) Vleuten, Torenpleinkerk
- (34) Vreeland, voormalige Gereformeerde Kerk
- (10) Wijk bij Duurstede, Grote Kerk
- (28) Wilnis, Hervormde Kerk
- (20) Woerden, Petruskerk
- (21) Woerden, Petruskerk (detail)
- (33) Woerden, Rehobothkerk
- (29) Zijderveld, Hervormde Kerk

Kabinetorgels

- (41) Amerongen, Kasteel
- (37) Amersfoort, Oud-Gereformeerde Gemeente
- (36) Utrecht, Geertekerk
- (39) Utrecht, Centraal Museum
- (37) Utrecht, Diakonessenhuis
- (42) Utrecht, Domkerk
- (39) Utrecht, Jacobikerk
- (40) Utrecht, Pieterskerk
- (38) Utrecht, Pieterskerk
- (38) Vianen, Hervormde Kerk

Bureau-orgel

- (40) Amersfoort (nu Schiedam)

Secretaire-orgel

- (41) privé

Stichting Utrecht Orgelland

De stichting heeft als doelstelling de vele monumentale orgels binnen de provincie Utrecht onder de aandacht te brengen van een breed publiek. Ze doet dit met:

- actuele informatie over de orgels en orgelactiviteiten;
- speciale concerten, excursies en lezingen;
- het bespelen door amateurs en professionals.

Bestuur

Ton Herstel, Soest	voorzitter
Han Siemons, Maartensdijk	secretaris
Fred Knol, Bilthoven	penningmeester
Willeke Smits, Maarssen	lid
Dick van Dijk, Utrecht	lid
Tjalling Roosjen, Soest	lid

Secretariaat

W.-Alexanderplantsoen 17, 3738 DH Maartensdijk
tel. (0346) 212 384 / j.siemons1@gmail.com

Penningmeester

St. Hubertuslaan 1, 3721 CC Bilthoven
RABO-bank 11.62.85.257

Donateurs zijn van harte welkom
en kunnen zich aanmelden via onze website.

www.UtrechtOrgelland.nl